

DJECA - ŽRTVE USTAŠKOG REŽIMA

Nakladnik:
SAVEZ ANTIFAŠISTIČKIH BORACA I
ANTIFAŠISTA REPUBLIKE HRVATSKE

Za nakladnika:
Ratko Maričić, dipl. iur.

Uredila:
Katica Sedmak, prof.

Recenzija:
Nataša Mataušić, prof.

Lektura i korektura:
Katica Sedmak, prof.

Tehnička priprema:
Mario Šimunković

Naslovnica:
Ratko Maričić

Tisak:
Narodne novine
2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem: 788866
ISBN 978-953-7587-09-3

mr. sc. IVAN FUMIĆ

**DJECA - ŽRTVE
USTAŠKOG REŽIMA**

Zagreb, 2011.

Sadržaj	5
Predgovor	7
Izvadak iz recenzije	9
I. Uvod	11
Žrtve izložene zaboravu	13
Djeca - žrtve ustaškog režima	14
Uništeno djetinjstvo	15
Ustaški planovi za uništenje Srba i Židova	18
Negiranje hrvatskog otpora	21
Grobovi djece optužuju	22
Nacistička ekspanzija	23
Ustaški zločinci na djelu	25
Ustaški logori za djecu	26
II. Kozara – stradanje Srba	28
Dušanka Gvozdenović – Ostojić	32
Slava Ogrizović	35
Jana Koch	37
Gojko Knežević	39
Đuro Ivetić	40
Nada Požega	42
Mihajlo Veljić	44
III. Ustaški logori	45
Sabirni logor Đakovo	45
Koncentracijski logor Stara Gradiška	48
IV. Dječji logori u NDH	52
Jastrebarsko i Donja Reka	52

Logor Sisak	57
Logor Lobor	60
Logor Gornja Rijeka	62
V. Svjedoci govore	64
Dušanka Šmitran	64
Dobroslav Šokčević	65
Draginja Rajković	66
Radomir Krnjajić	67
Zorka Delić – Skiba	68
Ljubica Čorlukić	69
Stojan Burazor	71
Ankica Jevtić	72
Milan Stojnić	72
Branko Šuškalo	73
VI. Spašavanje djece	76
Dr. Narcisa Lengel – Krizman	76
Jana Koch	77
Julka Medinac – Marinić	78
Vjera Rašković – Zec	79
Milan Vujić	81
VII. Kordunaški borci oslobađaju djecu	83
Ilija Gvozdić	84
Anica Martinović	84
Branko Žutić	85
Humanisti na djelu	87
Tatjana Marinić	87
VIII. Zaključak	91
Izvori	95
Pregled kratica	97
Bilješka o autoru	99

Predgovor

Knjiga mr. sc. Ivana Fumića *“Djeca u logorima- žrtve ustaškog režima”*, pokušaj je rasvjetljavanja još jedne tamne mrlje koju su ustaše učinile „u ime hrvatskoga naroda i države“ nad nedužnom djecom, otrgnutom od svojih domova i roditelja, ponajviše tijekom kozaračke operacije, sredinom 1942. godine. Autor kronološkim redom izlaže genezu nastanka ustaškog pokreta i njegova dolaska na vlast, donošenje rasnih zakona, temeljem kojih je došlo do prvih hapšenja i ubijanja na nacionalnoj i rasnoj osnovi, prvenstveno Srba, Židova i Roma.

Da bi objasnio tehniku masovnih deportacija i likvidacija, autor je ukratko opisao nastanak glavnih koncentracionih logora u kojima je bilo zatočeno i mnogo žena, zajedno s maloljetnom djecom. Odvajanje djece od roditelja ili djece čiji su roditelja ubijeni ili zatočeni u logorima, dovelo je mr. Fumića do zaključka, da su jedino ustaše osnivale posebne dječje logore koje su zvali prihvatilištima za nezbrinutu djecu. Za potvrdu svoje teze koristio je brojne iskaze koje su dali pojedinci, ondašnji zatočenici logora, objavljene u raznim publikacijama.

Za tragediju koju su proživljavala zatočena djeca, autor optužuje ustaški zločinački režim, ali i dio katoličke crkve, posebno pojedine časne sestre koje su se nečasno odnosile prema unesrećenoj djeci u logoru Jastrebarsko. Istovremeno, autor ukazuje i na pojedince i ustanove koji su spašavali djecu. Bili su to Caritas, Crveni križ, obitelji bez djece, ali i časne sestre i odgojiteljice koje su se humano odnosile i brinule za djecu. Bez skrbi i pomoći Hrvata, humanista i antifašista, većina te djece ne bi preživjela ratne strahote. Ovako je otprilike 1/3 djece umrla, a 2/3 su dočekale kraj rata. Posebnu zaslugu u spašavanju djece iz Jastrebarskog ima Četvrta kordunaška brigada koja je iz logora izvukla nekoliko stotina djece i prebacila ih na partizanski teritorij.

Iz svega izloženog vidljivo je da su postojali Centri za smještaj

ratne siročadi, koje njihovi osnivači nazivaju socijalnim ustanovama, dok njihovi konzumenti smatraju da su bili uređeni na načelima logora, okruženi bodljikavom žicom i naoružanom stražom. Neovisno o razlici u nazivu, položaj djece bio je težak, život u neljudskim uvjetima pokosio je na stotine nemoćne djece koja nisu uspjela savladati glad i bolest, a povremeno i torturu svojih skrbnika. Veliki dio djece nije znao ni elementarne podatke o sebi, ime, prezime, ime roditelja, mjesto i godinu rođenja, pa su bili samo puke brojke s izmišljenim imenima.

Stoga ne čudi da se nakon sedamdeset godina pojavljuju knjige svjedočenja djece rođene oko 1937. o onome što su proživjela u dobi od pet-šest godina. Bez obzira na činjenicu da memoarska sjećanja tih ljudi, tada djece u dobi od pet i manje godina, ne mogu biti izvorna povijesna građa, iz njih se ipak može djelomično rekonstruirati pakao kroz koji su prošli u uvjetima nacifašističke okupacije u Drugom svjetskom ratu.

Ratko Maričić, dipl. iur.

Izvadak iz recenzije

Rukopis autora Ivana Fumića podijeljen je u osam poglavlja: I. Uvod, II. Kozara-stradanje Srba, III. Ustaški logori, IV. Dječji logori u NDH, V. Svjedoci govore, VI. Spašavanje djece, VII. Kordunaški borci oslobađaju djecu i VIII. Zaključak.

U uvodnom dijelu autor donosi polazne osnove za razradu teme i uvodi nas u vremensko razdoblje Drugog svjetskog rata na području Nezavisne Države Hrvatske, opisujući u kratkim naznakama svu strahotu ustaškog režima. Negiranje hrvatskog antifašističkog otpora od strane pojedinih srpskih autora, kao i pojave negacionizma u suvremenom hrvatskom društvu bila su mu, uz dužnost sjećanja na nevine žrtve, osnovna motivacija za nastanak ovog rukopisa.

U preostalih šest poglavlja autor donosi kratke, ali jezgrovite podatke o vrhuncu ustaškog terora nad srpskim stanovništvom na području Kozare (1942.), o ustaškim logorima za djecu, kao jedinstvenom slučaju u okupiranoj Europi, svjedočanstva neposrednih sudionika navedenih događaja, te daje opis akcija spašavanja djece iz ustaških logora, s posebnim osvrtom na događaj iz kolovoza 1942., kada su borci Četvrte kordunaške brigade NOV oslobodili djecu iz logora u Jastrebarskom.

U Zaključku ponovno rezimira razloge nastanka knjige, te upozorava na posljedice koje donosi nacionalni, vjerski i politički ekstremizam.

Knjiga Ivana Fumića Djeca u logorima – žrtve ustaškog režima logičan je nastavak njegove prethodne knjige Hrvatska u logorima 1941.-1945. One zajedno daju potresnu i cjelovitu sliku tragične sudbine dijela stanovništva koje je iz nacionalističkih, rasističkih i/ili političkih razloga trebalo posve ukloniti s područja tadašnje Nezavisne Države Hrvatske.

Od tog terora i masovnog uništavanja nisu bila izuzeta ni djeca, nevini učesnici i promatrači događaja na koje nisu mogla utjecati i u koja su bila nasilno uvučena. Nažalost, sudbina velikog broja te djece i danas je potpuno nepoznata.

Pisana jednostavnim, svima razumljivim jezikom, knjiga je namijenjena ne samo stručnjacima, nego i svim zainteresiranim čitateljima koje zanima istina. Istovremeno, ona je i poticaj za daljnje, sustavno, na znanstvenim činjenicama zasnovano istraživanje o dječjim žrtvama Drugoga svjetskog rata na području Nezavisne Države Hrvatske.

U tekstu su korištena i već objavljena sjećanja neposrednih sudionika događaja. Tada djeca, a u vrijeme kad daju izjave odrasli ljudi, često miješaju doživljeno s pročitanim. Iako je u odabiru iskaza rađena svrsishodna selekcija, još uvijek su promakli neki iskazi, koja su znanstvena istraživanja opovrgla...

Autor nam donosi tekst koji nikoga neće ostaviti ravnodušnim.

Za jedne on će biti memento tragičnih, istinitih događaja za vrijeme, na svu sreću, kratkotrajne vladavine ustaškog terora, memento tragične sudbine djece uvučene u njima, tada posve nerazumljiva i nejasna zbivanja koja su ih ostavila bez roditelja, doma, sretnog i bezbrižnog djetinjstva, memento i upozorenje, kako se takvo što više nikad ne bi ponovilo.

Za druge pak, on će biti provokacija, oživljavanje borbe protiv „narodnih neprijatelja“ i napad na katoličku crkvu u Hrvatskoj.

Za nadati se je da će oni prvi ipak biti u većini.

U Zagrebu, 4.11.2011.

Nataša Mataušić, prof.

Krajem XX. i početkom XXI. stoljeća u velikom broju istočnih i jugoistočnih zemalja Europe pa i u Hrvatskoj, fašističke snage koje su izgubile rat svim sredstvima nastoje svoje zločine pripisati antifašistima, odnosno komunistima, kao nositeljima Narodnooslobodilačke borbe (NOB). Pri tome se služe istom onom metodom, kojom su se služile ustaše, kako bi opravdale uništenje Srba, Židova i mnogih drugih. Svoja zlodjela, suprotno svim činjenicama, prebacuju na komuniste, a zapravo na borce protiv fašizma i nacizma.

Čak za sva grobišta iz II. svjetskog rata, bez srama i dokaza, nastoje optužiti komuniste, odnosno borce Narodnooslobodilačkog rata (NOR) i vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita. Iz svega toga proizlazi da su Tito i borci Narodnooslobodilačkog rata započeli II. svjetski rat.¹

Dokumenti i knjige, u kojima su svjedočanstva o zločinima ustaša i okupatorskih snaga, talijanskih fašista i njemačkih nacista, u najvećoj mjeri su uništeni. Uništen je i velik broj spomenika koji su podsjećali na zločine ustaša i okupatora². Počinitelje tog kulturocida, zločina nad spomenicima kulture, policija uglavnom ne uspijeva otkriti, čak i kada su se rušenja događala u neposrednoj blizini policije. Štoviše, Hrvatski sabor je donio Zakon o pronalaženju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata³, čime se jasno opredijelio za politiku falsificiranja povijesti.

U školama se godinama vrlo malo uči o tome, što se to događalo

¹ Govori predstavnika vlasti i ustašonostalgicara povodom obilježavanja predaje ustaške vojske na Bleiburškom polju

² Knjiga: Srušeni spomeici 1990. – 2000. g., SABA RH, Zagreb, 2002.g.

³ Zakon o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata, NN 31/ 2011.

u Europi i Hrvatskoj za vrijeme II. svjetskog rata. Prešućuje se NOR i njegove tekovine, važne za Hrvatsku, a preživjeli borci tretiraju se kao građani drugog reda, a u nekim sredinama čak i kao neprijatelji⁴. U pojedinim gradovima još uvijek postoje ulice, koje nose ime ustaških zločinaca. Pjevanje pjesama u kojima se veličaju ustaški zločinci i danas se često čuje. Na stadionima i raznim koncertima vide se ustaški i nacistički simboli. Ni u udžbenicima, ni u raznim publikacijama, pa tako ni u monografijama pojedinih mjesta i regija, o NOR-u se ne piše, a ukoliko se piše, tada su to optužbe zasnovane na fašističkoj propagandi iz vremena II. svjetskog rata, a ne na činjenicama. Ponegdje su podignuti i spomenici ustašama. Crkvena publicistika puna je optužbi na račun antifašista. Od biskupa nismo čuli ni riječi kritike, a ni isprike za one svećenike, koji su sudjelovali ili pak pomagali u brojnim ustaškim zločinima⁵. Paradoksalno je da i služena hrvatska politika više prostora daje poraženim ustaškim snagama nego antifašistima, čije zasluge ista ta politika kotisti u inozemstvu, a u Hrvatskoj samo u prigodnim situacijama. Glavna pozornost vlasti posvećena je Bleiburgu i poraženim snagama NDH.

Koliko je ljudi, čija je jedina krivica bila što su pripadali drugoj naciji, vjeri ili rasi, uspjelo preživjeti strahote logora? Hrvatski Sabor, koji je donio Ustav, u čijoj preambuli izričito piše da se Republika Hrvatska, između ostaloga, temelji na odlukama ZAVNOH-a nasuprot NDH, pokrovitelj je okupljanja bivših ustaša i njihovih istomišljenika na Bleiburškom polju⁶. Čak i pojedini predstavnici Sabora na tom polju tvrde da su na njemu Hrvati doživjeli najveću katastrofu u povijesti, ali ne spominju koji su to Hrvati bili i zbog čega su se tamo našli.

Nakon gotovo sedamdeset godina po završetku II. svjetskog rata, policija prekapa grobišta za koja, na osnovu krajnje upitnih svjedoka, tvrdi da se radi o pokojnicima koje su ubili pripadnici NOR-a.

⁴ Gradonačelnici Karlovca i Zadra, a i neki drugi, odbijaju polagati cvijeće na spomenike, na kojima se nalazi zvijezda petokraka, simbol antifašističkog otpora.

⁵ Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera u II. svjetskom ratu, Zagreb, 2008.

⁶ Ustav Republike Hrvatske - Preambula

Žrtve izložene zaboravu

Za razliku od velikog interesa za navodne žrtve komunista, za žrtve ustaša i okupatora, među kojima su i deseci tisuća umorene djece, samo se zna reći da je to općepoznata činjenica, što jednostavno nije istina. Mladima neprestance putem pojedinih televizijskih emisija i dijela tiska pune glave o zločinima koje su počinili komunisti. U isto vrijeme ne govore i ne pišu o ustaškim zločinima. Bezbroj je još neistraženih jama na Velebitu, Kordunu, u Banovini, Slavoniji i drugim mjestima, gdje su sahranjeni ubijeni u ustaškim i okupatorskim akcijama čišćenja terena. Ukoliko se pronađu posmrtni ostaci ljudi, koje su ubile ustaše ili okupatorske snage, tada aktualna vlast i svećenstvo naglašavaju da se radi o žrtama rata. Obrnuto, ako se radi o grobištima, za koja se još i ne zna tko je i kada te pokopane ljude ubio, bez ikakvog ustezanja i argumenata optužuju se komunisti.

Komisija, koja je osnovana za obilježavanje grobišta, čak neće provjeravati istinitost iskaza svjedoka niti utvrđivati da li je na određenom mjestu zaista netko sahranjen ili nije, niti će utvrđivati tko je te ljude ubio. Bit će dovoljno da netko kaže kako je na određenom mjestu grob žrtava komunista. Cilj je da se što više oblati NOR i maršal Tito.

Poznato je i da je dio pripadnika katoličke crkve itekako podupirao ustaški poredak i čak, s puškom u ruci, sudjelovao u borbama protiv NOV Hrvatske⁷. Sada poduzimaju brojne aktivnosti kako bi se žrtve ustaškog poretka izbrisale iz pamćenja ljudi. Da li je itko proveo istragu da bi se utvrdilo tko je kriv za smrt više tisuća srpske, židovske i romske djece, kako u logorima, tako i izvan njih?

⁷ Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera u II. svjetskom ratu. Za te dokumente katolički biskupi i «Glas koncila» govore da su podmetnuti od strane UDB (Uprave državne bezbednosti). No, razne odluke NDH, novine i izjave objavljene još 1941. i 1942. godine u kojima su se sami svećenici hvalili svojim zaslugama za ustroj ustaške organizacije i poretka, ni na koji način nije mogla podmetnuti UDB, jer je formirana tek u svibnju 1944. godine.

Djeca - žrtve ustaškog režima

U Jastrebarskom su «časne sestre» svojim krajnje nehumanim postupcima prouzročile smrt mnogih mališana. Među njima se isticala časna sestra Barta Pulherija, koja je 1945. godine, zajedno s ustašama, pobjegla u Austriju.⁸ Njezine postupke prema djeci crkva nikada nije osudila. Ove, ali i druge tzv. časne sestre, u crkvenim krugovima nazivaju sveticama i mučenicama, kao da su one patile u logoru, a ne djeca o kojima su one trebale brinuti. Za njih čak i neki biskupi organiziraju mise zadušnice, jer su se borile protiv «nevjernika», tj. NOV. Na sreću, bilo je i onih žena, koje su s pravom nosile naziv časne sestre i koje su svu svoju ljubav i pažnju pružale djeci.

O brizi za djecu svjedočili su brojni preživjeli mališani. S druge strane, namjernu nebrigu pojedinih časnih sestara čak i za bolesnu djecu potvrđuju brojna groblja umrlih mališana. Sadašnja bjesomučna kampanja protiv antifašista navela nas je da podsjetimo i na žrtve djece, čija je jedina krivica bila što su bili Srbi, Židovi, Romi. Što su oni bili krivi bilo kome? Da li se itko od sadašnjih ustašofila zapitao zbog čega je trebalo ubijati djecu? Da li se itko u katoličkoj crkvi zapitao zbog čega stradaju djeca? Kako to da ni velik dio svećenika i tih časnih sestara nije pokazao kršćansku ljubav za bližnje, koji su teško patili? Čast iznimkama. Očito da osobe druge vjere, rase i nacije, prema ponašanju tih vjerskih službenika, ne spadaju u one, koje oni smatraju bližnjima, iako do besvijesti ponavljajući govore o Božjoj i Isusovoj dobroti prema svima, koju bi baš oni trebali pokazati.

⁸ Časna sestra Barta Pulherija, rođaka ustaškog ideologa i ratnog zločinca Mile Budaka, još je prije oslobođenja, zajedno s ustašama, pobjegla u Austriju, gdje je i umrla 1981. godine

Uništeno djetinjstvo

Kada se govori o stradanju djece u ustaškim logorima, treba reći da ni Dante nije uspio dočarati muke, koje su podnosila zatočena djeca u ustaškim logorima. U logorima Stara Gradiška, Jasenovac, Sisak nije bilo nikoga da ih utješi, da im pokaže sućut ili bilo kakvu pažnju, da im obriše suze ili pak pomazi. Tek kada su stigle aktivistice i simpatizeri Narodnooslobodilačke borbe putem Crvenog križa i izbavile ih iz pakla tih logora, naišli su na osobe, koje su s njima suosjećale i koje su im pomagale da zatočenje bolje prebrode.

Djeca su doživjela odvajanje od svojih majki na najsvirepiji način. Zar se uopće može i pomisliti da djeca od nekoliko mjeseci mogu preživjeti bez majke. Čak i ona nešto malo starija nisu uspjela duže živjeti, što je i bio cilj ustaškog režima. U njima vapaj majki i plač djece nije izazivao nikakvo sažaljenje. Zaludeni propagandom svojih vođa o uništenju Srba, kao navodno vjekovnih neprijatelja, bez trunke grižnje savjesti, ubijali su i mučili ljude, a nakon svog krvavog pira, s krunicom i Biblijom u ruci skrušeno se molili u crkvi, kao da su učinili najplemenitije djelo.⁹ Taj fanatizam nacionalista ponovo se pojavljuje na razne načine i iskazuje u brutalnim napadima na sve različito od njih i njihovih stavova, što povremeno doživljavamo i na našim ulicama.

Na svakom koraku, od zatočenja, srpska djeca su se osjećala ugroženima, jer su bila stalno kažnjavana. Na silu odvojena, smještena u logore, a zatim predana na brigu «časnim sestrama» koje su ih okrutno maltretirale, izgubila su vjeru u ljude. Valja naglasiti da je samo NDH imala logore **isključivo za djecu**.

O stradanju djece u ustaškim logorima pisao je Tomo Rašić iz Samobora u knjizi «Spojimo naše ruke»¹⁰, te Dušan Bursać iz Banja

⁹ Paršić, Jure, svećenik u mjestu Jasenovac tijekom II. svjetskog rata iznio je svoja sjećanja u «Hrvatskoj reviji» br. 35 iz 1985. godine u kojima iznosi da su ustaški zločinci nakon počinjenih ubojstava dolazili u mjesnu crkvu s molitvenikom u ruci. Sjećanja Jure Paršića objavljena su u knjizi Deverić-Fumić, «Hrvatska u logorima 1941. - 1945.» str. 103. - 109.

¹⁰ Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, Niro Školska knjiga, Zagreb, 1982.

Luke u knjizi «Anđeli u paklu»¹¹, ali i mnogi drugi¹². Ipak, o stradanju djece u ustaškim logorima danas se malo govori i još manje piše, jer su te činjenice krajnje porazne za neoustaše i njihove istomišljenike. Tvrde da nije bilo logora za djecu, već da su to bila prihvatilišta u kojima se o djeci vodila ozbiljna briga. Dokaz je to, što prostor u kome su djeca bila smještena, nije bio ograđen žicom, te da logor nisu osiguravale ustaške straže. Da li je bilo ili nije žičane ograde, nije bitno, jer su djeca bila zatvorena u prostorijama iz kojih nisu mogla sama izaći ni na koji način. O postojanju žičane ograde, govore svi relevantni svjedoci. Naime, da nije bilo žičane ograde i da nisu djeca bila u zatvorenim prostorima, zar bi trpjela toliku glad, a da ne bi potražila hranu izvan tog «lijepog i slobodnog» smještaja.

Pitamo: Temeljem kojeg kriterija su ta jadna djeca zatvarana i ubijana? Nisu bila vojnici i nikog nisu ugrožavala niti su to mogla učiniti? Da li su ta djeca suđena, za koja djela i po kojem sudu? Da li je itko drugi, osim ustaša i okupatora sudjelovao u ubijanju djece? Kolika je njihova krivica za pokolje ljudi po logorima, selima i zbjeegovima? Poznato je da su djeca u ratovima, vođenim u prošlim stoljećima, ipak bila pošteđena, osim u nekim ekstremnim slučajevima.

Ubijanje djece određenih naroda u XX. stoljeću unaprijed su planirali nacisti u Njemačkoj, a isto tako i ustaše u Hrvatskoj. U XX. stoljeću i u nekim zemljama Afrike djeca su masovno ubijana zbog nerazumne mržnje. Ukoliko su u ratnim pohodima tijekom ranijih stoljeća ponekad stradala i djeca, uvijek se radilo o okupiranim narodima, ali ne i o državljanima vlastite države. Posebnost stradanja djece u NDH i nacističkoj Njemačkoj, u odnosu na druge ratne zločine,

¹¹ Bursać, Dušan, Anđeli u paklu, Banja Luka, biblioteka Svjedočanstva, 2006.

¹² Ivetić, Đuro, Ranjeno djetinjstvo, Općinski SUBNOR, Bosanska Gradiška, 1981.

Vasiljević, Zoran, Sabirni logor Đakovo, Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1988.

Lukić, Dragoje, Kozarsko djetinjstvo, Beograd, 1976.

Rašković- Zec, Vjera, Latice jednog cvijeta, NIRO Školske novine, Zagreb, 1987.

Keser, Jovan, Djetinjstvo moje ukradeno, Nacionalni park "Kozara", Prijedor, 1988.

sastoji se u tome, što su državni organi tih zemalja unaprijed proglasili neprijateljima svoje građane druge nacije i druge rase. U NDH to se odnosilo na Srbe, Židove i Rome, koji su bespoštedno uništavani. Najviši ustaški dužnosnici javno su govorili da će trećinu Srba iseliti, trećinu ubiti i trećinu prevesti na katoličanstvo i tako zauvijek riješiti srpsko pitanje u Hrvatskoj.¹³ U provođenju te zločinačke ideje ustaše nisu poštedjele ni djecu.

(K.b.973) Prema podacima Spomen-područja Jasenovac u jasenovačkim logorima umoreno je preko 20.000 djece do 14 godina starosti

¹³ Deverić, Mišo i Fumić, Ivan, Hrvatska u logorima 1941.-1945, SABA RH, Zagreb, 2008, str. 115.

Ustaški planovi za uništenje Srba i Židova

Odmah po uspostavi NDH 10. travnja 1941. godine, ustaše su bez ikakvog odugovlačenja započele u djelo sprovoditi svoje naume. Već 18. travnja 1941. godine donijeta je uredba sa zakonskom snagom o iseljenju Srba i Židova iz sjevernog dijela Zagreba. Uslijedili su i drugi zakonski akti, kojima se Srbima i Židovima oduzima imovina, a zatim i državljanstvo. To je značilo da ih je svatko mogao progoniti po svom nahodjenju. Istodobno su, s donošenjem rasnih zakona, po uzoru na njemačke naciste, otvoreni i koncentracijski logori i u njih su dovedeni i tu zatočeni Židovi i Srbi. Već 18. travnja u prostorijama tvornice «Danica» kod Koprivnice ustaše su zatvorile Srbe i Židove u svoj prvi logor, nakon kojeg je uslijedilo osnivanje cijelog niza logora smrti¹⁴.

Već 27-28. travnja 1941. godine u Gudovcu kod Bjelovara ustaše su učinile prvi masovni zločin: kao odmazdu za neke incidente u bjelovarskom kraju strijeljale su 196 Srba, muškaraca iz samog sela i okoline.¹⁵

Početkom svibnja 1941. godine, u samo dvije noći, na mnogim mjestima u Hrvatskoj i BiH ubijene su prve grupe Srba. U Banja Luci su 4. i 5. svibnja 1941. godine uhapšena petnaestorica bogatijih, odnosno «uglednijih» Srba. Među njima je bio i banjalučki episkop Platon Jovanović, koji je potom ubijen i bačen u Vrbas. U Glini je iste noći uhapšena skupina učitelja, pravoslavnih svećenika i bivših podoficira te su otpremljeni u nepoznatom pravcu i zauvijek nestali, kao žrtve prvog grupnog ubojstva u tom kraju.

U Lici je glasovita Macolina jama progutala prvih 26 žrtava, prve srpske uhićenike iz Gračaca i okoline. Tih su dana dvije ustaške kolone iz Petrinje haračile po srpskim selima Banije i izvršile prva javna smaknuća nekoliko viđenih seljaka. Tog istog 5. svibnja dogodila su se i prva ubojstva u Zagrebu. U noći od 5. na 6. svibnja u Karlovcu ubijena su tri Srbina, od kojih je jedan bio ugledni odvjetnik Milan Vujičić, istaknuti član SDK (Seljačke demokratske koalicije) i promotor

¹⁴ Deverić, Mišo i Fumić, Ivan, Hrvatska u logorima 1941. – 1945, SABA RH, Zagreb, 2008.

¹⁵ Goldstein, Ivo, Holokaust u Zagrebu, Novi Liber, Zagreb, 2001, str. 267.-269.

suradnje s Hrvatima, po ženi Hrvatici rodbinski povezan s osobama u vrhu vlasti.

Također 6. svibnja 1941. godine u Hrvatskom Blagaju su nedaleko Slunja, navodno nepoznate osobe ubile mjesnog mlinara Mravunca, hrvatske nacionalnosti i tri člana njegove obitelji. Tri dana poslije izvršen je pokolj oko 400 Srba, seljaka iz okolnih sela Veljuna, a 13. svibnja ubijeno je 260 Srba u Glini. Za njihovo ubojstvo ustaše nisu tražile ni formalni povod.¹⁶

Najozloglašeniji logor, u svakom pogledu, bio je onaj u Gospiću, premda je poznatiji jasenovački. Logor u Gospiću bio je samo tranzitni, jer su zatočeni Srbi, Židovi i drugi, nakon kraćeg zadržavanja odvođeni do raznih jama na Velebitu i tamo ubijani.

Otvoren je i sistem logora u Jasenovcu, koji je djelovao od kolovoza 1941. pa sve do travnja 1945. godine. U tom logoru ustaše su primjenjivale najokrutnije metode ubijanja, kako odraslih tako i djece. U ubijanju djece osobito se istakao bivši fratar Majstorović – Filipović, koji je na suđenju priznao da ih je ubio na stotine. Pored niza logora, ustaše su otvorile i logore za djecu u Sisku, Jastrebarskom, selu Reki, Loboru, Gornjoj Rijeci, Đakovu, Staroj Gradiški. U te su logore prvenstveno zatvarana djeca Srba, jer su većinu Židova, zajedno sa djecom transportirali u Njemačku, gdje su svi završili u plinskim komorama. Dio ih je transportiran u Jasenovac s istim ishodom.

Sadržaj ove knjige pretežno se bavi stradanjem djece srpskih roditelja, jer su upravo ona izdvojena i smještena u te posebne logore za djecu. No, židovska djeca su također ubijena bez ikakve milosti i izuzetka.

Romi i njihova djeca su, bez iznimke, poubijana. Spasili su se samo oni koji su pobjegli u druge zemlje ili pak stupili u Narodnooslobodilačku vojsku. Od svih Roma, prema popisu stanovništva iz 1948. godine, u Hrvatskoj ih je preživjelo samo 480. Od ukupno 36.000 Židova, koliko ih je živjelo u Hrvatskoj do II. svjetskog rata, preživjelo ih je 5.000 i to najviše zahvaljujući Narodnooslobodilačkoj vojsci, ali i pojedinim Hrvatima, koji su spašavajući Židove izlagali svoje živote

¹⁶ Goldstein, Slavko, 1941. godina koja se vraća, Golden marketing, Zagreb, 2005, str. 97 - 109.

smrtnoj opasnosti.

Ustaše iz početka nisu imale drugih planova, što učiniti sa srpskom djecom, osim da i njih unište. Tek kada su mnogi građani digli svoj glas protiv postupaka ustaša, netko iz vrha te vlasti sjetio se da, u skladu sa svojom rasističkom politikom, dječake srpske nacionalnosti odgoje u ustaškom duhu. Uzor su im bili Turci, koji su kršćansku djecu odgajali kao janjičare ili su tu djecu ubijali.

Veliki broj djece nije izdržao neljudske uvjete u kojima su bili smješteni, krajnje oskudnu ishranu i brojne bolesti, pa ih je dnevno umiralo na desetine. Na njihovo stradanje podsjećaju grobovi u Jastrebarskom, Reki, Sisku, na Mirogoju u Zagrebu. Nije poznato gdje su sahranjena djeca, koja su umrla tijekom sprovođenja do logora.

Bivši logoraš iz Jastrebarskog Mihajlo Veljić u svojoj pisanoj izjavi tvrdi, da su djecu, koju su borci NOV oslobodili i smjestili kod ljudi u selima po Žumberku, ustaše kasnije pohvatale i neke ubile, a neke vratile u logor.¹⁷

Veliko je pitanje koliko bi te djece uopće preživjelo da nije bilo humanitarne akcije brojnih hrvatskih obitelji, koje se s ustaškim poretkom, politikom i postupcima nikada nisu slagale niti ih podržavale. Osobito velik broj građana Zagreba, Jastrebarskog i okolnih sela uključio se u spašavanje zatočene djece iz Jastrebarskog i Reke i drugih mjesta gdje su srpska djeca bila zatočena. Danas se imena tih plemenitih ljudi ne spominju. Diana Budisavljević, Tatjana Marinić, dr. Davila i druge zaslužne osobe u spašavanju djece, u Zagrebu još nemaju „svoju“ ulicu, ali zato postoje imena ulica osoba koje to zasigurno nisu zaslužile.

¹⁷ Pisana izjava Mihajla Veljića nalazi se kod autora ove knjige. Dokazi koji bi potvrđivali da su ustaše srpsku djecu, nađenu u Žumberku, ubile i bacile u Jazovku, nisu nađeni.

Ćiril Petešić je u Omladinskom borcu, br. 6. od rujna 1972. godine na strani 11 – 13, naveo da je IV. Kordunaška brigada iz Jastrebarskog oslobodila 727 djece, ali da je 400 djece vraćeno, jer nisu bili sposobni za pješačenje. U listu Borba, br. 20 od 1. listopada 1971. godine navedeno je da je bilo oslobođeno 900 djece.

Negiranje hrvatskog otpora

Iako su brojni Hrvati spašavali Srpsku djecu usvajanjem i zbrinjavanjem, a tisuće ih je sudjelovalo u redovima Narodno oslobodilačke vojske, neki velikosrpski autori tvrde kako NDH nisu stvorili okupatori već sami Hrvati. Da su se potrudili pročitati proglas Slavka Kvaternika, objavljen preko radio stanice Zagreb 10. travnja 1941. godine, možda bi im tada bilo jasnije tko je stvorio NDH i koliko su Hrvati u uspostavi te satelitske, fašističke tvorevine sudjelovali. Tvrde i da su svi Hrvati krivi za zločine koje su počile ustaše, čemu nije potreban komentar. Dovoljno je pitati spašenu srpsku djecu, tko ih je spašavao iz ruku ustaša, pa će im možda biti jasnije. Ti autori tvrde da su ustvari, samo Srbi bili borci Narodnooslobodilačke vojske, a od Hrvata samo komunisti, koji su pak izigrali Srbe i iskoristili ih za svoje interese. Takovih i sličnih tvrdnji ima i u knjizi «Anđeli u paklu» autora Dušana Bursaća iz Banja Luke. Naravno, takovi stavovi, ne samo da negiraju povijesnu istinu o učešću Hrvata u NOB, već su temelj za nove mržnje. Posljedice iznijetih stavova vidjeli smo na djelu u II. svjetskom ratu, a i 1991.-1995. godine na našim prostorima. Zar ih treba ponavljati?

Borci IV. Kordunaške brigade koji su oslobodili djecu iz logora Jastrebarsko

Grobovi djece optužuju

Grobovi djece u Jastrebarskom, gdje je uz katoličko groblje, u sanducima za transport šećera, sahranjeno 468 leševa dječaka i djevojčica srpske nacionalnosti, groblje u Sisku u kojem je sahranjeno 1631 umrlo srpsko dijete, groblje na Mirogoju u Zagrebu sa 862 sahranjena djeteta, groblje u Loboru, groblje u Donjoj Reci (kod Jastrebarskog) i Gornjoj Rijeci (kod Križevaca), Staroj Gradiški, Feričancima i na mnogim drugim mjestima, zahtijevaju da se ponovo podsjetimo tko je i u ime kojih ideja, na svirep način usmrtio tu jadnu, nevinu djecu, pogotovo u vrijeme kada neoustaška strana znatno umanjuje, a neočetnička pak, uvećava žrtve ustaškog poretka i terora.

(K.b.104a) Beba obilježena brojem, na umoru u logoru Sisak, u ljeto 1942.

Nacistička ekspanzija

U ratnim planovima nacističke Njemačke i fašističke Italije bilo je predviđeno da putem rata okupiraju cijelu Europu. Nacisti su pak planirali sve Slavene pretvoriti u robove. Radi provođenjatog tog plana već su 1. rujna 1939. godine napali Poljsku i okupirali je. U tome im je pomogla i Crvena armija na osnovu Pakta o nenapadanju, sklopljenog 1939. godine između SSSR i nacističke Njemačke. Nacisti su planirali u svoje okrilje uvući i Kraljevinu Jugoslaviju. Čak je kraljevska jugoslavenska Vlada 25. ožujka 1941. godine potpisala pristup Trojnom paktu. Taj pakt su činile Njemačka, Italija i Japan, zvan još «antikominterski pakt». Narodi u Jugoslaviji su se suprotstavili vladinoj kapitulantskoj politici javnim demonstracijama protiv Pakta. Adolf Hitler, njemački diktator, uvrijeđen odbijanjem naroda Jugoslavije da prihvati ulazak u Trojni pakt, naredio je napad na Jugoslaviju. U rano jutro 6. travnja 1941. godine njemačke, talijanske, mađarske i bugarske snage su zračnim snagama napale na Kraljevinu Jugoslaviju bombardiranjem njenih gradova. Tom prilikom samo u Beogradu je poginulo najmanje 6.000 ljudi. I s vojskom su sa svih strana krenule njihove vojske protiv kraljevske jugoslavenske vojske, koja je bila slabo naoružana, još slabije vođena i razdirana neriješenim nacionalnim pitanjem. Za dvanaest dana Jugoslavija je bila okupirana. U vojnim akcijama okupatori su imali izdašnu pomoć ustaških i proustaških snaga u okviru Mačekove garde. Kralj i njegova vlada pobjegli su iz zemlje, ostavljajući narod na milost i nemilost okupatoru.

Nacisti su znali da će najlakše vladati ako Jugoslaviju raskomadaju. U Hrvatsku su doveli dr. Antu Pavelića i njegovih tristotinjak ustaša iz emigracije u Italiji i predali im vlast nad hrvatskim narodom. U Sloveniji su postavili na vlast generala Leona Rupnika, a u Srbiji generala Milana Nedića, sa istom zadaćom koju je imao Pavelić u Hrvatskoj. Treba reći da su okupatori pokušali u Hrvatskoj na vlast postaviti Vlatka Mačeka, vođu Hrvatske seljačke stranke (HSS), ali je Maček tu ponudu otklonio. Ipak Maček je pozvao Hrvate da «iskreno

suraduju s novom vlašću». ¹⁸ Tek tada su se sjetili ustaša, koji su imali sličan politički program kao i nacisti. Pavelić je više godina proveo u Italiji, kao fašistički štićenik.

Poznato je da je dr. Ante Pavelić još 1927. godine obećao Talijanima da će im prepustiti Dalmaciju i otoke ukoliko ga dovedu u Hrvatskoj na vlast. To je stvarno i učinio 18. svibnja 1941. godine, kada je u Rimu potpisao ugovor kojim velike dijelove hrvatskog teritorija prepušta Italiji. ¹⁹ Pavelić je ustaški pokret formirao tek 1930. godine. Taj je pokret počeo jačati, kako su se zaoštravali hrvatsko srpski odnosi. Posebno je snažno uporište našao kod dijela katoličkog klera i onih dijelova Hrvatske, gdje su se hrvatski i srpski interesi jače sukobljavali, poput Like, Hercegovine i Posavine. ²⁰

Pavelićev predstavnik Slavko Kvaternik već je 10. travnja 1941. godine proglasio stvaranje Nezavisne države Hrvatske (NDH), iako Kraljevina Jugoslavija još nije bila kapitulirala. Kvaternik je u svom proglasu rekao: «*Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu, odredili su da danas, pred uskrснуće božjeg sina uskrсне i naša nezavisna država Hrvatska.*» ²¹ Dakle, iz samog proglasa jasno se vidi tko je, kako i kad stvorio tu NDH. Narod očito o uspostavi te tvorevine nitko nije pitao. ²² Ogroman broj građana Hrvatske tada još uopće nije ni čuo niti je znao za ustaše, niti za Antu Pavelića, ali će ih ubrzo po zlu upoznati.

¹⁸ Čulinović, dr. Ferdo, Okupatorska podjela Jugoslavije, Vojno historijski arhiv, Beograd, 1970, strana 208.

¹⁹ Dokumenti Ustaše, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.

²⁰ Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb, 2008.

²¹ Deverić-Fumić, Hrvatska u logorima 1941. – 1945. Zagreb, 2008, strana 10.

²² Dokumenti Ustaše, proglašenje NDH, 10. travnja 1941. po Slavku Kvaterniku. Tekst o proglašenju NDH u izvornom obliku objavljen je i u knjizi dr. Ferde Čulinovića: Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd, 1970., str. 210.

Ustaški zločinci na djelu

Uspostavu NDH hrvatski nacionalisti i klerikalci pozdravili su s oduševljenjem. Čak je i dio naroda taj čin dočekaao s odobravanjem. No, uskoro je uslijedilo otrežnjenje. Rimski ugovori o ustupanju Dalmacije i hrvatskih otoka Italiji, te progoni Srba i Židova, kao i Hrvata komunista i antifašista, odmazda usmjerena i na članove njihove obitelji, potaknulo je narod da razmišljaju kuda ih ta ustaška vlast vodi.

Mnogi su se zapanjili saznajući za masovne zločine nad Srbima u Gudovcu, zatim kod Veljuna, Banskog Grabovca i niza drugih mjesta. Bili su zatečeni i progonom Židova, koje je do tada najveći broj građana Hrvatske poznavao kao poštene i radine ljude. Ljudi su se u nevjerici pitali kakvi su to monstrumi koji čine te zločine²³. Poznato je da su ustaše imale značajnu pomoć dijela katoličkih svećenika, koji ne samo što zločine nisu osuđivali, već su ih u dosta slučajeva čak inspirirali, a neki i počinili osobno.²⁴ **Ustaše su zločinima nanijele trajnu sramotu hrvatskom imenu i narodu, što se nikada ne smije zaboraviti niti dopustiti da se slično ponovi.**

²³ Čulinović, dr. Ferdo, Okupatorska podjela Jugoslavije, Vojno historijski arhiv, Beograd, 1970., str. 308. - 311.

²⁴ Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb, 2008., str. 124.

Ustaški logori za djecu

U povijesti ljudskog roda nije zabilježeno da je itko sagradio logore u koje je zatočio djecu. To je jedino učinila ustaška vlast za svoje četverogodišnje zločinačke vladavine, od 1941. pa do svibnja 1945. godine.

Planove o uništenju Srba i Židova počeli su ostvarivati odmah po dolasku na vlast. Na tisuće Židova i Srba pohapsili su i zatvorili u logore. Dio Srba su strpali u sabirne logore, radi iseljenja u Srbiju, dok su Židove od samog početka zatočili u logore s namjerom da budu uništeni. Paralelno s iseljeničkim logorima formirali su i logore smrti za Srbe i Židove i za sve one, koje je ustaška vlast smatrala opasnim za svoj poredak. U logoru Gospić, koji je djelovao samo tri mjeseca, ubijene su 40.042 osobe, pretežno srpske i židovske narodnosti.²⁵ Formiran je sustav logora Jasenovac, koji je obuhvaćao i logor u Staroj Gradiški, kao i pripadajuće ekonomije na nekoliko odvojenih lokacija (Mlaka, Uštice, Feričanci, Bistrica, Dubičke krečane). Formirani su i logori u Đakovu, Vukovaru, Požegi, Kerestincu, Lepoglavi, Loboru, Sisku, Jastrebarskom i u nizu drugih mjesta.

Prema do sada prikupljenim poimeničnim podacima, u logorima Jasenovca ubijeno je preko 80.000 ljudi.²⁶ Taj spisak još nije konačan. Procjene ing. Vladimira Žerjavića, koji se bavio izučavanjem stvarnih i demografskih gubitaka na tlu bivše Jugoslavije govore da je u Jasenovačkim logorima ubijeno najmanje 100.000 ljudi, većinom Srba. Srbi, koji su prvih dana bili iznenađeni i zatečeni ustaškim zločinima, počeli su se organizirati radi vlastite zaštite. Počinju organizirati seoske straže i vršiti manje akcije. Prvi pokušaj otpora ustašama i kupatorima bio bi vjerojatno lako savladan da se istodobno nije Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), a time i Hrvatske upustila u organiziranu oružanu borbu. Sve druge partije i stranke su se ili pasivizirale ili surađivale s ustaškim poretom.

Za sustavni otpor okupatorima prilika se pružila 22. lipnja 1941. godine odlaskom njemačkih elitnih jedinica na Istočni front.

²⁵ Zatezalo, Đuro, Jadovno, kompleks ustaških logora 1941, Beograd, 2007., str 379. - 381.

²⁶ Javna ustanova SP Jasenovac, Poimenični popis s podacima o ubijenima i umrlima u jasenovačkim logorima, Jasenovac 2007.

U Hrvatskoj su ostale rezervne njemačke jedinice, a ustaška vlast se još nije bila učvrstila. Ocjenivši da je to najpovoljniji trenutak za borbu, komunisti iz Siska već 22. lipnja 1941. godine formiraju Prvi partizanski odred. No, viđeniji ljudi, poput Vasilija Gaćeše na Baniji, već su organizirali borbene jedinice u koje ulaze Srbi i Hrvati. Komunisti Hrvati iz Siska, odlaskom u šumu Brezovica, radi borbe protiv okupatora i ustaša, uputili su jasnu poruku protiv koga i za koje će se ciljeve boriti. Oni su postupili u skladu s odlukama V. Zemaljske konferencije KPJ, održane 1940. godine u Dubravi u Zagrebu.

Uključenjem u borbu, komunisti su iznijeli i jasne ciljeve borbe. Ti ciljevi su bili sadržani u paroli «Smrt fašizmu- sloboda narodu» i u paroli «Bratstvo – jedinstvo». Na teror okupatora i ustaša, narod je odgovorio pojačanom borbom. Nijemci su također brzo shvatili da ustaški zločini i njima donose štetu, jer je ustanak naglo jačao. Da bi nekako spriječili širenje ustanka, morali su s glavne fronte dovoditi svoje snage, čime su slabili osnovni zadatak pa su nastojali obuzdati ustaše. Kako su i sami okupatorskib vojnici činili slične zločine, od tog obuzdavanja nije bilo gotovo ništa. Ustaše su ljude, uhvaćene po selima i gradovima, kao i one, koje su uhapsile, više zatvarale u logore, ali ubijanja zbog toga nije bilo manje.

(K.b.1481) Zloglasna Kula u Staroj Gradiški predstavljala je simbol stradanja žena i djece u ustaškim logorima

II. Kozara - stradanje Srba

Kozarska ofenziva bila je vojna operacija udruženih njemačkih, talijanskih, četničkih i vojnih snaga NDH na prostoru planina Kozara i Prosara. Ovoj akciji prethodilo je širenje Narodnooslobodilačkog pokreta u većem dijelu Bosanske krajine, kao rezultat ustaških zločina nad Srbima. Posebno jako žarište bilo je na području planine Kozare i Podkozarja. Na tom prostoru djelovao 2. Krajiški Narodnooslobodilački partizanski (NOP) odred. Svojom vojnom aktivnošću odred je paralizirao neprijateljski promet. Prekinuli su komunikacije na liniji Banja Luka, Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanska Kostajnica. Mnoge akcije njemačkih i ustaških snaga u pokušaju da unište snage Narodnooslobodilačke vojske u tom dijelu Bosne, propale su. Borci NOV neprestalno su ugrožavali ustaške i njemačke garnizone oko Kozare, a neke su i likvidirali, kao Kozarac i druge. Nijemce je naročito pogađalo obustavljanje transporta željezne rude iz Ljubije zbog djelovanja odreda na željezničkoj pruzi Banja Luka – Prijedor – Bosanski Novi. Drugi Krajiški odred je, zajedno s Prvim izvodio vojne akcije na tim komunikacijama. U to vrijeme odred je izrastao u dobro organiziranu i čvrstu jedinicu. U svibnju 1942. godine odred je imao pet bataljuna s 3.500 naoružanih boraca. Po direktivi Vrhovnog Štaba NOV i POJ od 30. travnja 1942. godine odred je, zajedno sa I. Krajiškim NOP odredom i Banijskom proleterskom četom 16. svibnja oslobodio Ljubiju i Prijedor.

Ovom akcijom bolje su bili povezani oslobođeni teritoriji Kozare i Grmeča. Nekoliko dana kasnije formirana je I. Krajiška brigada, radi izvršenja složenijih vojnih zadataka.

Nijemci su, da bi osigurali za njih vitalnu prugu, još 2-3. ožujka 1942. godine na konferenciji u Opatiji donijeli odluku da unište Narodnooslobodilački pokret na teritoriju Bosanske krajine. Ofenziva

je odgađana, jer su istovremeno vršili ofenzivu na glavninu snaga NOV (III. neprijateljska ofenziva). Za uništenje NOP-a na Kozari, angažirali su snage od 40.000 vojnika. S njemačke strane angažirano je 13 – 15.000 vojnika, 21.500 ustaških i domobranskih, te 2.000 četničkih snaga. Planine Kozaru i Prosaru opkolili su sa svih strana. Obruč tih snaga išao je od Bosanskog Novog uz rijeku Savu do Bosanske Gradiške pa prema selu Bukovac, selu Dragalji, selu Gornji Kijevci i selu Ivanjska, pa uz cestu do Prijedora i dalje do Bosanskog Novog.

U obruču su se, od većih mjesta, našli Prijedor, Bosanska Dubica, Bosanska Kostajnica, veći dio općine Stara Gradiška, Kozarac, Lomovita i cijeli niz manjih naselja i sela, s preko 100.000 stanovnika, od kojih je najveći broj bio srpske nacionalnosti.²⁷ U toj ofenzivi učestvovali su i Mađarski ratni riječni brodovi. Plan je bio da se na tom prostoru trajno uništi svaki otpor.

Borbe su danonoćno vođene od 10. lipnja do 30. srpnja 1942. godine.

Uoči njemačko ustaške ofenzive, jedinice 2. krajiškog odreda bile su raspoređene po rubovima oslobođene teritorije. Štab odreda raspolagao je izvjesnim podacima da predstoji neprijateljska ofenziva, ali tada tim podacima nisu pridavali potrebnu važnost. Kada je ofanziva započela, štabovi nisu imali dovoljno podataka da realno ocijene situaciju i donesu odgovarajuće odluke. Upravo zbog nedovoljno pouzdanih informacija mjere, koje su poduzimali, nisu odgovarale nastaloj situaciji. Raspršeni odredi nisu odmah formirali operativni štab, što je imalo za posljedicu neusklađeno djelovanje jedinica. Borbe su bile veoma žestoke pa su iscrpile i borce i sredstva. Nesrazmjer je bio očit, kako po broju vojnika, tako posebno u pogledu naoružanja.

Kada je 18. lipnja 1942. godine domobranska I. gorska divizija izbila na liniju selo Bjelajci – s. Maglajci – s. Pogledovo – Vis – Vilić – Poharino – Palančište, 1. i 2. četa udarnog bataljuna napali su i odbacili domobranske snage na lijevom i desnom krilu. U protunapadu su domobranske snage vratile svoje položaje. Borba je nastavljena i

²⁷ Prema popisu stanovništva iz 1948. godine, na prostoru općina, koje su u ofenzivi na Kozaru i Prosaru bile opkoljene, a stanovništvo otjerano u logore, živjelo je 85.000 stanovnika.

19. lipnja, kada su jedinice odreda NOV preotele visove i uništile III. bojnu 2. gorskog zdruga. Već 20. lipnja odred je zauzeo selo Pogledovo, nanijevši I. bojni 1. gorskog zdruga teške gubitke. Time je linija fronta, koju je držala 1. gorska divizija, bila razbijena. Stvorila se prilika da se kroz taj otvor narod i odred izvuku, ali je to iskoristilo samo oko 5.000 izbjeglica.

Mnoge srpske obitelji, bile su veoma dobro upoznate s ustaškim zločinima i u strahu da i sami ne stradaju, sklonile su se na Kozaru.

Iako su borci Narodnooslobodilačke vojske neprijatelju pružali žestok otpor, nisu mogli izbjeći opkoljavanje daleko nadmoćnijeg neprijatelja. U borbama je odred izgubio čak 1.700 boraca. Proboj je ponovljen 4/5. srpnja. Taj proboj nije bio dobro organiziran i izveden je na brzinu. Nije bilo suradnje jedinica ni tijekom proboja ni nakon njega. Na mjestu proboja Nijemci su bili doveli odmorene snage, što je također bilo značajno za uspjeh.

Udarni i I. bataljun su na svom pravcu jurišem, na koji su krenuli 3. srpnja u 23,00 sata, razbili neprijatelja s relativno malim gubicima i nastavili prodirati prema Planinici. Kroz brešu, otvor obruča širine 2 kilometra spasilo se oko 10.000 izbjeglica i Štab 2. krajiškog NOPO, bez operativnog štaba. Iako je breša bila otvorena sve do 4. srpnja do 8. sati ujutro, zbog slabe organizacije proboja i loših veza, to nije dovoljno iskorišteno za izvlačenje izbjeglica. Drugi bataljun koji je također bio krenuo u proboj, naišao je na jake neprijateljske snage. Uz velike gubitke probili su se samo manji dijelovi. Istovremeno probili su se i manji dijelovi IV. bataljuna, dok se glavnina povukla dublje u Kozaru. Noću 4/5. srpnja Operativni štab je ponovo pokušao proboj, ali na istom mjestu, gdje su njemačke i ustaške snage već bile pojačane i očekivale napad. U tom proboju uspjelo je proći kroz neprijateljski обруч nekoliko desetaka boraca, dok su se ostali povukli uz velike gubitke, osobito komandnog kadra.

Pošto više nije bilo nikakvog izgleda da se probiju kroz čvrsto zatvoreni обруч, operativni Štab je odlučio da se preostale jedinice podijele u manje grupe, posakrivaju u šumi ili provuku kroz обруч izbjegavajući sukob s neprijateljem. U zbjeugu se tada nalazilo oko 80.000 ljudi i oko 500 ranjenika, većinom teških. Od tih ranjenika

spasilo se samo njih 50, a ostale su ustaše i njemački vojnici na mjestu ubili.²⁸

Pohvatan je najveći dio ljudi koji su se nalazili u zbjeгу, njih oko 60.000. Dio tih ljudi je raseljen po Slavoniji, a veći dio je bio zatočen u logoru Stara Gradiška. Dio ih je završio i u logoru Jasenovac. Zdrave i mlađe žene Nijemci su odmah izdvojili i otpremili u Njemačku na prisilni rad, s tim da su im ustaše prethodno oduzele djecu.

(K.b.66) Po nalogu Vjekoslava Maksa Luburića nekoliko stotina dječaka s Kozare obučeno je u ustaške uniforme

²⁸ Vojna enciklopedija broj 4, Beograd, 1961. strane 793 -796.

O postupku ustaša prema uhvaćenim Srbima, pisali su i iznijeli svoje doživljaje brojni svjedoci.

Dušan**ka Gvozdanović-Ostojić** je u knjizi »Najmlađi u kozarskoj ofanzivi« napisala: «Moja sjećanja potiču još iz vremena stravičnog i masovnog pokolja na Kozari, koja su Njemci i ustaše počinili još 1941. godine. Najčešće su ti pokolji počinjali s masakriranjem najmanje djece, one od nekoliko dana, mjeseci pa do četiri ili pet godina. Tako su prvo prokrvarile dječje kolijevke. Zlodjela su vršena na očigled roditelja, najčešće majki, koje su i same poslije postajale žrtve zlodjela.

Meni je još u živom sjećanju slučaj pokolja porodice zadruga Jandrića u podkozarskom selu Čitluku, gdje su ustaše iznenadnim upadom u selo u ranim jutarnjim satima izvršili nezapamćeni zločin. Bebi u stalku odsjekli su ruke, ostalu djecu zaklali pred očima roditelja, zatim njihove roditelje, a sve je to bespomoćno gledala baba Đuja, koja je tako doživjela ubijanje svoje unučadi i djece, da bi na kraju zločinci i nju ubili.

Tako je smrt u toj porodici doživjelo 12 čeljadi, koji su kasnije bačeni u plamen zapaljene kuće.

Pored pojedinačnog uništavanja porodica, ustaše su u tom periodu vršile i masovno uništavanje nedužnog stanovništva s područja Kozare.

Jedan od takovih masovnih zločina je i pokolj stanovništva u drakseničkoj crkvi, koja se nalazi između obronaka Kozare i Prosare, gdje su ustaše i Nijemci priveli oko 200 stanovnika okolnih sela i u samoj crkvi izvršili ubijanje i klanje nedužnog stanovništva. Ubijanje je izvršeno na najsvirepiji način: bebe su bile u naručju ubijenih majki, a krvnici su poslije ubijanja majki bajunetama probadali i ubijali djecu u dobi od nekoliko mjeseci do 4 godine starosti. Strašna je bila gomila leševa po kojoj se još valjalo poneko živo dijete. Iz te gomile smrti ipak se uspjelo spasiti nekoliko djece.

Nezaboravan je primjer stradanja stanovništva u Slabinji, selu u neposrednoj blizini Bosanske Kostajnice, gdje su ustaše iznenadnim upadom u selo izvele sve stanovnike zatečene u kućama na brežuljak više sela, natjerali ih da iskopaju veliku jamu, onda ih postrojili iznad jame i pucali u gomilu rafalom. Tijela pogođena mecima padala su u

jamu, a one, koji su pokazivali znake života, boli su bajunetama.

Na Pašanim konacima, brežuljkastom predjelu Kozare, više rijeke Gračanice, izvršen je pokolj žena, a dojenčad je ubijana bajunetama. Na tom mjestu našlo se više bočica s mlijekom i dudica. Ovi pokolji su natjerali narod Kozare da masovno krene u oružanu borbu.»

Dušanka Gvozdanović-Ostojić dalje navodi: «Nijemci i ustaše krenuli su u napad na Kozaru iz svih svojih uporišta, opkolivši planinu sa svih strana. Njemački avioni su svakodnevno bombardirali položaje partizana. Obruč se sve više stezao oko planine i partizana. Cijeli zbjeg i odred našli su se u gotovo bezizlaznoj situaciji. U tim okolnostima je štab odreda i Okružni komitet KPJ odlučio da se ide u proboj obruča, radi spašavanja ranjenika i naroda. Noću 4. na 5. srpnja 1942. izvršen je pokušaj proboja neprijateljskog obruča borbom prsa u prsa. Najveći dio partizana i pozadinskih jedinica, i samo dio naroda probio se kroz stvoreni otvor na neprijateljskom obruču. No, slijedećeg dana neprijatelj je ojačao svoje snage i zatvorio prolaz narodu, pa su se preostale snage i narod morali povući dublje u planinu.

Na nesreću, dan je bio sunčan, pa su Njemci i ustaše lako mogli pratiti kretanje zbjegova, koje su uporno bombardirali i tukli topovima. U toj krajnje npravnoj borbi uhvaćeno je oko 50.000 žena, djece i staraca i svi su pješice potjerani prema Dubici, Cerovljanima pa prema Prijedoru na Unije u sabirne logore i nakon toga u logore smrti Staru Gradišku i Jasenovac. »U sabirnim logorima izvršena je selekcija. Muškarci su proglašeni partizanima pa su ili odmah strijeljani ili uputili u koncentracione logore. Mlade žene i djevojke slali su u Njemačku na rad. Muška djeca su odvajana i upućena u logor Sisak i Jastrebarsko.²⁹

Jedan broj žena i djece iz sabirnih logora Cerovljani, Veliki Grđevac i Novska transportirani su u slavonska sela u okolini Novske, Pakraca, Slavonskog Broda, Daruvara, Bjelovara, Virovitice i Slavonske Požege. U svim mjestima Kozarčani su bili toplo primljeni. No i ljudi tih mjesta u Slavoniji stradali su u ratu pa su Kozarčani ponovo preživljavali strahote rata, kao što je bio pokolj Srba u Slobostini, kod Slavonskog

²⁹ U Vojnoj enciklopediji navodi se da je bilo uhvaćeno 60.000 ljudi, Dušanka Gvozdanović – Ostojić spominje brojku od 50.000, što se čini realnijim. / Napomena autora.

Broda i u Grubišnom polju.

Djeca koja su bila transportirana u koncentracione logore Stara Gradiška i Jasenovac, odmah su bila odvajana od majki. Odvajana su tek rođena djeca pa do 14 godina starosti. Veliki broj male djece bio je utrpan na tavane i u svinjce i držan bez hrane i vode, što je značilo sigurnu smrt.³⁰

(K.b.0070a) U ustaškim logorima masovno su ubijana i romska djeca

³⁰ Zbornik Deca, rat, revolucija, Beograd, 1981. str. 74- 75.

O ofenzivi na Kozaru i stradanju kozaračke djece pisala je i **Slava Ogrizović** u knjizi «Zagreb se bori».³¹ Zapisala je: «Ofanziva na Kozaru počela je 10. lipnja 1942. godine, a istom su 2. srpnja službeno u novinama spomenute borbe na Kozari. Teško napredujući Njemci i ustaše «u bijesu hvataju sve živo». Čim su osvojili Prijedor, kraj njega su uredili logor i tamo dovodili starce, žene i djecu. Od 4.090 zatočenika u tom logoru polovica su bila djeca. Kad se taj logor napunio, počeli su ih slati u Staru Gradišku.

Otuda se o «zarobljenicima» saznalo u Zagrebu. Neki politički zatvorenici u Staroj Gradiški imali su dozvolu da ih posjećuju rođaci, a ti su se vraćali u Zagreb užasnuti prizorima koje su vidjeli i strahotama o kojima su čuli. «Zarobljenike» s Kozare bi odmah po dolasku u logor razdvajali. Majkama su oduzimali djecu, dojenčad otimali iz naručja i majke slali na «dobrovoljni» rad u Njemačku. Odabrali su samo zdrave žene. Ako bi na posljednjem pregledu u Mariboru primjetili da neka od njih nije sposobna za rad, vratili bi je u Zagreb na Crveni križ. Kad su tako s raznih strana saznali da u logoru ima djece, odmah su odlučile da ih spase. Diana Budisavljević se prva obratila profesoru Kamilu Bresleru, tadašnjem socijalnom radniku, savjetniku u odsjeku brige za obitelj i djecu u Ministarstvu udružbe. Za nekadašnje Savske banovine bio je to socijalni ured. Iako su ustaše svuda stavljali svoje ljude, ipak ih nisu imali dovoljno, pa su ponegdje ostajali raniji službenici. Upravo u socijalnom uredu bilo je vrlo mnogo simpatizera Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP). Zato su odmah pomogli Crvenom križu, mada to nije bilo lako.

Djeca iz logora mogla su se izvući samo na legalan način. Svi ilegalni zadaci Komunističke partije bili su izvršavani brzo i uspješno, zahvaljujući raširenosti raznih organizacija. No, do djece se moglo doći samo legalnim putem, uz pomoć Crvenog križa i simpatizera Partije u Ministarstvu udružbe.

Za kratko vrijeme Zagreb je bio upoznat da u Staroj Gradiški, Mlaki, Jablancu, Uštici borave tisuće kozaračke djece. Mjesni komitet

³¹ Slava Ogrizović, književnica, članica Antifašističkog fronta žena (AFŽ), snaha Milana Ogrizovića, otišla je u partizane u siječnju 1944. godine, nakon što je njezin muž obješen u zagrebačkoj Dubravi.

Partije redovno je o tome izdavao letke. Pod pritiskom javnosti, a zahvaljujući akciji simpatizera Partije koji su radili u Crvenom križu, Diana Budisavljević je isposlovala dozvolu da predstavnici Crvenog križa i Ministarstva udružbe uđu u logor i da smiju odvesti djecu.

(K.b.1436) Ustaše su 1942. i prostore solane Reiss u Sisku pretvorile u logor za djecu.

Nije se moglo znati koliko je trenutno djece u logoru, pričala je **Jana Koch**. Pripreme za odlazak u logor tekle su paralelno s pripremama koje je u gradu trebalo obaviti za prihvat djece. Preko radija su pozivane Zagrebčanke koje su završile tečajeve Crvenog križa za bolničarke, te druge građane da se jave na «Ranžirni kolodvor» na Senjaku, jugoistočno od Glavnog kolodvora (danas je na tom mjestu Autobusni kolodvor). Tamo su dopremljeni veliki kotlovi za kuhanje, preuređene su barake da se mogu oprati djeca kad stignu iz logora i gdje se mogu zadržati nekoliko sati.

Smještaj je bio za prvo vrijeme osiguran u Zavodu za gluhonijemu djecu u Ilici, a zatim u dječjem domu u Kukuljićevoj ulici na Josipovcu. Znalo se da ima bolesne djece pa su osigurani kreveti u Zaraznoj bolnici. Mnogi liječnici su se odazvali pozivu da pregledaju djecu odmah pri dolasku. Iz Higijenskog zavoda liječnici su donijeli lijekove i sanitetski materijal.

Komisija za preuzimanje djece stigla je u logor početkom srpnja 1942. godine. Morali su dugo čekati da budu primljeni. Kad je Luburić, koji je bio na čelu Ustaške nadzorne službe, koja je vodila logore, pokazana dozvola o preuzimanju djece, počeo je prijetiti da će članove komisije zadržati u logoru, a osim toga da djece uopće nema u logoru.

Prvi dan otišli su neobavljena posla, pa su se vratili sutradan. Obilazili su logor nebi li pronašli djecu, jer im je Luburić rekao, ako pronađu djecu neka ih vode. Već su se pobojali da su djeca stradala. Pitali su za liječnika, a ustaša im je pokazao logoraša koji se šutke vukao po logoru. Bio je to dr. Klein iz Zagreba, koji je prišao članovima komisije i tiho rekao gdje se djeca nalaze. Kada su idućeg dana sestre Crvenog križa ponovo došle po djecu, dr. Kleina više nisu našle.

Stanje u kojem su zatečena djeca bilo je neviđeno. U tzv. bolnici nalazilo se 850 djece do dvije godine starosti. Svu tu djecu opralo je, odjenulo i opremilo samo šesnaest žena. Tu su djecu sestre nosile u kamione da ih prevezu na vlak u Okučane.

Dok su ih na rukama nosile, na suncu su djeca zatvarala svoje upale oči, otvarala krastava usta, željna zraka. Već prilikom prenosa do kamiona, na rukama sestara umrlo je 40 djece. Putovanje u vagonima

za stoku nije bilo ugodno za iznemoglu djecu. Uz sve ostalo, vlak je neprestano zastajkivao. Na putovanju dugom 24 sata umrlo je 17-ero djece, a po dolasku u Zagreb još 40 je umrlo u samoj prihvatnoj stanici.³²

(K.b.103) Dijete, obilježeno brojem, na umoru u logoru Sisak, u ljeto 1942.

³² Koch, Jana, Zbornik Deca, rat, revolucija, Beograd, 1981.

Kako je izgledalo «čišćenje» terena, veoma slikovito je opisao **Gojko Knežević** iz sela Ušivac, općina Kozarska Dubica, rođen 1934. godine, danas umirovljenik, a živi u Banja Luci. Naveo je: *«Sjećam se kozaračke kuće u kojoj sam rođen. Moji roditelji su imali nas osmero djece. Rad roditelja i naše dječje igre u proljeće 1942. godine prekinut je upozorenjem da dolaze Njemci i ustaše koji ubijaju ljude i pale kuće Srba. Majka je na brzinu spakovala najnužnije stvari koje je smatrala da treba ponijeti, te smo sa ostalim seljanima krenuli u zbjeg na Kozaru.*

Otac je već bio partizan, koji je sa ostalim borcima NOV štitio narod u zbjegu. Prvi puta sam saznao da ljudi pogibaju od metaka i granata, za koje prije toga nisam ni čuo. Zbjeg se kretao po Kozari, kako bi izbjegao zarobljavanje. Pošto je majka bila u devetom mjesecu trudnoće, u zbjegu je i rodila curicu, koju je nazvala Leposava. Oko zbjega borbe su se neprekidno vodile. Dio zbjega je uspio izići iz neprijateljskog obruča prema Grmeču, uz velike gubitke branitelja, a dio je ostao i dalje na Kozari. Upravo taj dio, koji je ostao na Kozari, uhvaćen je i odveden u logor Stara Gradiška.»

Knežević svjedoči da su ustaše pohvatane ljude strpali u prostorije u tolikom broju da su mogli samo stajati. Uskoro su djecu izveli ispred zatvora i poredali ih te pitali za prezime i ime, tko su im roditelji i koje su vjere, te iz kojeg su sela. Ustaše su po vlastitom nahođenju vršile selekciju po grupama. Njega je jedan ustaša svrstao u drugu grupu, jer mu je poznao oca i tako mu spasio život. Knežević je izjavio da logor još nije bio jače čuvan, pa je iz znatiželje pošao vidjeti kuda odvođe djecu iz prve grupe. Tada je, na svoje zaprepaštenje, vidio da ih ubijaju pucanjem iz mitraljeza.

Slična iskustva imala su brojna djeca Srba, koju su ustaše uhvatile i zatvorile u logore.

Đuro Ivetić rođen 1932. godine u selu Gornji Podgradci podno Kozare, u knjižici «Ranjeno djetinjstvo» detaljno je opisao stradanje naroda i djece s područja Kozare i Podkozarja.³³ Navodimo u glavnim crtama dio koji se odnosi na stradanje djece, onako kako ga je Đuro Ivetić opisao.

Nakon njemačko ustaškog napada na Kozaru, ustaše su sve one, koje su uspjele uhvatiti, zatočile u logore. Đuro je, uz mnoge, dospio u logor Stara Gradiška. Bio je svjedok okrutnom oduzimanju djece od užasnutih majki, koje su se grčevito borile za svoje najmilije. Na sve strane čuo se plač i vriska, osobito najmanje djece. Ustaše su svu djecu zatvorile u skućene prostore u kojima su spavali na betonskom podu. Prije podjele hrane djecu su postrojavali, kao i kada su išli na molitvu ili na rad.

I muška i ženska djeca bila su ošišana do gole kože, a odjeća im je oduzeta radi raskuživanja. Nakon raskuživanja, više nisu bila u stanju pronaći svoju odjeću. Obukli su ih u tamno plava odjela. Dobili su brojeve na komadu kartona, koji im je bio obješen oko vrata.³⁴ Tjerali su ih da stupaju i da uče katoličke molitve. Svaki koji bi pogriješio kod molitve, bio je oštro kažnjen.

Nisu imali pokrivača, a noću je katkada znalo biti i vrlo hladno, pa su mnoga djeca umrla i od hladnoće i bolesti. Djeca su se često budila uz svoje umrle drugove. Smrtnost se povećala po izbijanju tifusa. Glad i razne bolesti znatno su prorijedile njihovu grupu. Uskoro je u logor stigla komisija i pregledala prostorije, nakon čega su prostori, u kojima su boravila djeca, ispražnjeni. Među djecom je zavladao strah zbog uvjerenja da će i oni biti ubijeni. Začudili su se kada su se pred njima otvorila vrata logora i kada su pred vratima ugledali autobus. Bili su odveženi na željezničku stanicu Okučani. Tek su u vlaku saznali da, na intervenciju Crvenog križa, putuju u Zagreb. Na željezničkoj stanici u Zagrebu građani su im dobacivali hranu, bombone i novac, što ih je toplo dirnulo. Bili su smješteni u Zavod za gluhonijeme.

U Zavodu je već bilo djece raznih uzrasta. Uvjeti smještaja su bili veoma dobri, osobito u usporedbi s onima iz Stare Gradiške. Spavali

³³ Ivetić, Đuro, *Ranjeno djetinjstvo*, Bosanska Gradiška, 1981.

³⁴ Komisija, koja je došla u logor, dala je djeci identifikacijske brojeve, što dio djece nije zapamtio.

su na pravim željeznim krevetima, postavljenim na kat. Dobivali su čak pravi pšenični kruh, koji im je dijelio čovjek bez jedne ruke. Djeca su često uzimala po dva, tri komada kruha i skrivala u košulji, što je djelatelj kruha vidio, ali ih nije ni na koji način u tome sprječavao. Ivetić navodi da se par dana, nakon dolaska u Zavod za gluhonijeme razbolio pa je smješten u bolnicu. Imao je visoku temperaturu

Sjeća se da je u trenutku, kada je došao sebi, uz krevet ugledao časnu sestru, koja se molila. Bio se uplašio ugledaši tu ženu, jer ranije nije imao prilike vidjeti časne sestre. Osim toga, u sobi, osim njega, druge djece nije bilo. Pomislio je da će mu tu biti kraj, ali se iznenadio kada je žena počela s njegove glave brisati znoj. Nježno ga je pokrila i rekla mu da bude dobar i da će ona opet doći do njega. Kada je prizdravio, prebačen je u sobu, gdje se nalazilo više bolesnika. Od bolesnika saznao je da je u bolnicu u Vinogradskoj dopremljen u kritičnom stanju dan ranije.

Stigao je i liječnik u pratnji nekoliko časnih sestara. Nakon pregleda prijateljski ga je potapšao i u šali rekao da zapišu: «Dobro i ugojeno dijete», čemu su se svi nasmijali. U ovoj bolnici bio je okružen velikom pažnjom. Dapače, za cijelo vrijeme boravka u bolnici bio je ljubimac cijele sobe, liječnika i medicinskih sestara, kao i bolesnika iz Hrvatskog zagorja. Ivetić tvrdi da je na vlastiti zahtjev otpušten iz bolnice iako je liječnik htio da još izvjesno vrijeme ostane, kako bi se što bolje oporavio.

Iz bolnice je bio premješten u omanju zgradu u Vlaškoj ulici u Zagrebu.³⁵ Spavao je na slami zajedno s još nekoliko dječaka. Nisu imali grijanja, pa je u prostorijama bilo dosta hladno. Hrana je bila loša. Cijeli tjedan su bili zaključani, osim nedeljom kada su ih odvodili na misu u katedralu. U toku zime su njega, i još nekoliko djece otpremili u Zelinu. Bili su smješteni u učionicu zelinske škole. Sljedećeg jutra došli su seljaci okolnih sela radi usvajanja pristigle djece. Njega je usvojio čovjek, koji mu se već na prvi pogled svidio i kod koga je dočekao oslobođenje zemlje. (Nažalost svjedok nije naveo ime i prezime usvojitelja.)

³⁵ To bi mogao biti Stepinčev Zimski vrt u staroj Vlaškoj ulici. / Napomena autora.

I **Nada Požega** iz Slavonije, tada stara sedam godina, u svojim sjećanjima, u knjizi pod naslovom »Crni dani za svijetlu budućnost« iznosi: *«Osamnaestog svibnja 1942. godine osvanulo je vedro i svježe jutro.³⁶ Seljaci su se pripremali za odlazak na polja, a majke pripremale djecu za školu. Sve se odvijalo po uobičajenom seoskom ritmu, u kojem nitko od seljana nije očekivao neko zlo. Odjednom su nahrupile ustaše i opkolile sela Rađenovac, Rajčice i Milisavce. Sve stanovnike su istjerali iz kuća. Starce, bolesne i dojenčad ubili su odmah u njihovim domovima. Neke su ustaše pri ubijanju koristili vatreno oružje, a neki nož, što je očito ovisilo o volji samih zločinaca. Moj otac, koji je sve to vidio, sakupio je porodicu, koja je brojala šest članova i priključio se koloni seljana. Kolona je pješice krenula u Staru Gradišku. Putovanje su najteže podnosila djeca zbog gladi, žeđi, umora i straha. Pored puta ostajali su leševi ubijenih. Pratili su ih ustaše s bajunetama na puškama, što je dodatno izazivalo strah tih mirnih ljudi. No, pravi pakao tek nas je čekao. Po dolasku u logor Stara Gradiška, muškarci su odvojeni od žena i djece.*

Prvih pet tjedana djeca su bila uz majke. Od uprave logora nisu dobivali ni hranu ni vodu. Jeli su ono malo hrane koje su bili ponijeli od kuće. Bili su zatvoreni u podrumu. Neki su spavali u velikoj buradi za kupus, a neki na golom betonu, bez ikakvih pokrivača. Fiziološke potrebe obavljali smo u prostoriji, u kojoj smo i boravili. Djeca su, zbog gladi svakodnevno umirala, što je dodatno pogoršavalo i onako teško psihičko stanje logoraša.

Nije teško zamisliti kroz kakav su psihički pakao prolazile majke, gledajući umiranje svojih najmilijih, kojima nisu mogle pomoći. Još je gore bilo kada su ustaše počele odvajati djecu od majki, koje su upućivane u Njemačku na rad. Majke su čvrsto držale svoju djecu i opirale se svim silama da ih predaju ustašama. Međutim ustaše su tada počele ubijati one žene, koje nisu htjele predati soju djecu. Taj krajnje brutalan čin prisilio je žene da ipak predaju djecu ustašama

O djeci se nitko nije brinuo pa smo dobili kraste i šugu. Uprava logora naredila je da svu djecu ošišaju, što je i učinjeno. Nekoliko dana

³⁶ Požega, Nada, Crni dani za svijetlu budućnost, opisala je ne samo svoja sjećanja, već i događaje, za koje je saznala kasnije.

hodali smo potpuno goli. Tijekom boravka u Staroj Gradiški, ustaše su noću odvodili mušku djecu koja su u jutro već bila mrtva. Odveli su i moja dva brata, koja su također umorena.

U toku srpnja 1942. godine, nas koji smo nekim čudom ostali živi, ustaše su potrpalili u kamione i odvezli u dječji logor u Jastrebarsko. Tada sam bila stara svega sedam godina, ali se ipak sjećam da smo bili smješteni blizu neke crkve. Tu su se nalazile časne sestre. Pošto sam se teško razbolila, bila sam prebačena u neki dvorac, navodno na liječenje. Uz mene je bilo mnogo djece, koje nisam poznavala niti sam znala iz kojeg su kraja.

Ustaše su djeci stavili na glave kape sa slovom «U». Redovno su morali odlaziti u crkvu na molitvu. Pri ulasku na molitvu morali smo pozdravljati sa «Spremni» ili «Heil Hitler». Oni, koji nisu tako postupili, išli bi na odgovornost kod dežurnog ustaše. Kazne su bile veoma stroge. Dobivali smo batine ili smo bili smješteni u samice.

Iscrpljeni gladu i boleštinama, ličili smo na hodajuće kosture. Ustaše i časne sestre uvijek su bili namrgođeni. Nigdje kod ustaša i časnih sestara nismo nailazili na sućut ili bilo kakav znak ljudske pažnje. Samo su mlade odgojiteljice, koje su radile kao njegovateljice ili odgojiteljice bile pažljive. Govorile su nam da budemo dobre pa ćemo brzo otići kući svojim roditeljima.

Zbog bolesti i oskudne ishrane, smrtnost djece je bila velika. Smrt je posebno kosila najmlađu djecu. Ta djeca su tako jadno izgledala, jer je mnogima od njih čak ispadalo debelo crijevo. Svi koji su to mogli od nas djece bili smo dužni da im crijevo vratimo u tijelo. Bez obzira što smo bili bolesni i izgladnjeli, ležali smo na podu pokrivenom slami u hladnim prostorijama bivšeg dvorca».³⁷

³⁷ Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, strana 21- 23. i Deverić – Fumić, Hrvatska u logorima, Zagreb, 2008, strana 75 – 80. Valja napomenuti da je Tatjana Marinić bila angažirana na pripremama za doček djece u Jastrebarskom i da je upravo ona dovela učenice radi pomoći djeci.

Mihajlo Veljić rođen je 1930. godine u selu ispod Kozare, danas umirovljenik u Zagrebu. Prošao je isti put kao i Gojko Knežević, Nada Požega i tisuće druge djece zatočene od ustaša. Sjeća se da su ustaše odvajale djecu od roditelja, govoreći im da će biti u drugom logoru u kojem će pohađati školu. I on je, zajedno s drugom djecom iz logora Stara Gradiška prevežen do Okučana, gdje su ih ustaše utrpane u vagone i zaključale ih. Putovanje je do Zagreba dugo trajalo, a u vagonu nije bilo zahoda, pa su nuždu obavljali unutar vagona. Tijekom putovanja nisu dobili ni vode ni hrane. U vagonu je vladao nesnosan smrad. Smrtnost je bila velika, zbog posljedica boravka u jasenovačkim logorima.

Dolaskom u Zagreb, najprije su djecu podvrgli raskuživanju i šišanju, a zatim su ih odvezli u Jastrebarsko. No, vlak nije stao na željezničkoj stanici, već znatno prije, pa su do baraka i samostana morali pješaćiti. Barake, u kojima su se nalazila djeca, bile su ograđene bodljikavom žicom, a na kapiji logora je stajao stražar. U logoru su ih obukli u ustaške uniforme. Spavali su na podu pokrivenom slamom.

Veljić tvrdi da su često odlazili u crkvu na molitvu, jer su ustaške vlasti nastojale od njih napraviti katolike. Hranili su se veoma loše, ali su ipak morali ići na rad na ekonomiju. Zbog loše hrane i dezinterije s kojom su stigli u logor, mnogi su umrli. I Veljić navodi da je po umrlu djecu dolazio grobar Franjo Ilovar iz Jastrebarskog i odvezio ih na groblje. Logorom je upravljala časna sestra Pulherija Barta tako strogo, da su je se svi bojali. No, Veljić je doživio kao najokrutniju časnu sestru Mercedes³⁸.

³⁸ Pisana izjava Mihajla Veljića nalazi se kod autora ove knjige

III. Ustaški logori

U nastojanju da unište što više Židova i Srba, ustaše su formirale cijeli niz logora. Za židovske žene i djecu formiran je logor u Đakovu. Posebni logori za djecu formirani su u Sisku, Jastrebarskom i Donjoj Reci kod Jastrebarskog, te Loboru i selu Gornja Rijeka kod Križevaca. Srpsku djecu planirali su odgojiti u ustaše. No, metode, kojima su to pokušali učiniti bile su krajnje neefikasne.

Sabirni logor Đakovo

Osnovan je 2. prosinca 1941. godine, a djelovao je do 5. srpnja 1942. godine. Zapravo, logor je imao dvije faze. Prva je trajala od 2. prosinca 1941. godine pa do 29. ožujka 1942. godine, a druga faza od 29. ožujka do 5. srpnja 1942. godine³⁹. Po nalogu župske redarstvene oblasti Osijeka, Židovska vjerska zajednica Osijeka bila je dužna naći smještaj za žene i djecu. Našli su ga u Đakovu u napuštenom mlinu Đakovačke biskupije. Ovim potezom ustaška vlast je svoj posao prebacila na same Židove, koji su k tome, bili dužni da se pobrinu i plate sve potrepštine za zatočene Židove. Za zapovjednika logora postavljen je redarstveni nadzornik Dragutin Majer, kojem je dodijeljen i određeni broj redarstvenika za osiguranje logora.

Već 2. prosinca 1941. godine iz Sarajeva je dopremljeno 1.197 žena i djece, a 22. prosinca dopremljena je druga grupa od 668 zatočenih Židovki s djecom. Spavali su na podu pokrivenom slamom. Put od Sarajeva, preko Slavanskog Broda trajao je dosta dugo, a u vagonima nije bilo grijanja, pa su se mnogi razboljeli. Logorska vlast, koju su

³⁹ Deverić/ Fumić, Hrvatska u logorima 1941.-1945, Zagreb, 2008, strana 36 i Vasiljević, Zoran, Sabirni logor Đakovo, Povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1988.

(K.b.0024a) Svi Židovi, bez obzira na uzrast, bili su u ustaškoj državi obilježeni žutom zvijezdom

činili Židovi, trudila se da pruži maksimalnu pomoć bolesnima, kako bi na vrijeme spriječila širenje zaraznih bolesti, osobito tifusa.

Logorašice su gole čekale da se tuširaju toplom vodom, jer su tuševi bili postavljeni u šatore. Isto tako, po velikoj hladnoći morale su čekati da dobiju nešto hrane i stare vojničke deke za pokrivanje, a zatim su odlazile u zgradu mlina da se smjeste na neko slobodno mjesto. Sve dragocjenosti, ali i druge stvari, ustaše su uzimale za sebe. Na postupak ustaša čak se žalio i župan velike župe Baranja Stjepan Hefner u pismu upućenom 24. XII. 1941. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu.⁴⁰

Novi transport s 1.161 ženom i 233 djeteta stigao je u Đakovo 26. veljače 1942. godine, a još jedan s 250 osoba iz Stare Gradiške. Uz Židovke u Đakovu je bilo smješteno i 800 Srпкиnja s djecom. Iako je kontakt s logorašima dopremljenim iz Stare Gradiške, bio strogo zabranjen, uši su ipak prenijele tifus i na druge logoraše. Uskoro je 3.000 logoraša bilo oboljelo od tifusa. Transport bolesnih logorašica iz Stare Gradiške zapovijedio je zapovjednik Jasenovačkih logora Vjekoslav Maks Luburić s očitom namjerom da tifus što više prorijedi zatočene. Velik broj oboljelih je doista i umro. Sahranjeni su u Đakovu na Židovskom groblju, o čemu svjedoči i spomenik podignut za sjećanje na te žrtve.

Druga faza logora Đakova počela je 29. ožujka 1942. godine, kada je upravu logora preuzela Ustaška obrana. Ustaše su uklonile stražu redarstvenika i uspostavile svoju kontrolu. Za zapovjednika je postavljen ustaški zastavnik Joso Matijević. Tek tada je zavladao pravi teror. Svakodnevno ubijanje, te razne bolesti i slaba hrana ubrali su svoj danak.

Đakovačka biskupija nije dozvoljavala podizanje novih sanitarija, što je utjecalo na brže širenje tifusa. Osim toga, biskupija se stalo žalila da uprava logora pušta zatočenice da slobodno hodaju gradom, zbog čega prijeti opasnost od zaraze. I kotarska vlast i biskupija su u više navrata tražili da ustaše logor premjeste. Ustaše su u tri transporta po 800 osoba otpremile logorašice na gubilište u Gradinu, najveće gubilište koncentracijskog logora Jasenovac. Tu su do posljednje likvidirane. Od 3.000 logorašica, koliko ih je bilo zatočeno u Đakovu, samo ih je nekoliko nekim čudom, preživjelo.

⁴⁰ Vasiljević, Zoran, Sabirni logor Đakovo, Slavonski Brod, 1988. strana 43

Koncentracijski logor Stara Gradiška

U Staroj Gradiški do početka II. svjetskog rata bila je smještena muška kaznionica i zavod za prisilni rad. Od zime 1941/1942. kaznionica i zavod pretvoreni su u dvije kaznionice, koje su postale podružnice jasenovačkog logora.

Koncentracijski logor Stara Gradiška djelovao je od siječnja 1942. pa do 25. travnja 1945. godine. Na mjestu zapovjednika izmjenilo se više ustaških zločinaca počev od Ivana Rake pa zaključno s Jozom Stojčićem. U tom logoru djelovao je po zlu poznati bivši fratar Miroslav Majstorović- Filipović. Logor je mogao odjednom primiti do 3.000 osoba. Računa se da je u tom logoru ubijeno do 6.000 osoba.

Zgrada zavoda za prisilni rad nalazila se u zgradi zvanoj Kula, udaljenoj oko 200 metara od muškog logora. U 1942. godini služila je za zatvaranje srpskih seljaka, žena i djece iz sela Slavonije i Bosne.

Iz Stare Gradiške je tokom ljeta 1942. godine u Njemačku na rad odvedeno najmanje 40.000 muškaraca i žena. Delegacija njemačke organizacije «TODT» je, na onovu sporazuma između Njemačke i NDH odvodila zatočenike na rad jer im je bila potrebna velika količina radnika. Brojna veoma mala djeca, koja su bila odvojena od majki, umrla su. O ubijanju djece plinom ciklonom u Staroj Gradiški dao je iskaz glavni izvršilac, jedan od zapovjednika tog logora, ustaša Ante Vrban, na suđenju pred Vojnim sudom u Zagrebu.

Pitanje suca upućeno Anti Vrbanu: U kojem masovnom ubijanju ste još učestvovali?

Vrban odgovara: Učestvovao sam u masovnom ubijanju u Staroj Gradiški, ne znam točno kojeg mjeseca, u zimi, u siječnju ili početkom veljače 1942. godine. Pobijeno je 150, a možda i više Ciganki i Cigana.

P: Kako ste vršili ubijanje Cigana?

O: U ležećem stavu. Odvodili su ih do iskopane grabe i tamo ih ubijali željeznim polugama, šipkama. Bilo je mnogo prisutnih, a među njima Luburić i Brkljačić.

(K.b.1060) U parku logora Stara Gradiška, ljeto 1942.

(K.b.204) Djeca, bolesna i izgladnjela na umoru u Kuli u Staroj Gradiški

P: Je li to pop Brkljačić koji je bio tamo?

O: On nije bio svršeni pop. Mislim da je bio student bogoslovije.

P: Što ste vi bili u logoru Stara Gradiška?

O: Postao sam član uprave i član komisije za primanje i otpremanje u logor.

P: U čemu se sastojala vaša dužnost?

O: Moja dužnost sastojala se, prvo u tome da primam u logor i da određujem sposobne za rad na razne ekonomije, a nesposobne za rad, u Jasenovac na likvidaciju.

P: Dakle, čim ste vi nekog proglasili nesposobnim za rad, on je time bio osuđen na smrt?

O: Jest.

P: Jeste li bili svjesni da time što nekog proglašavate nesposobnim za rad, da ga time šaljete u smrt?

O: Jesam, bio sam svjestan da svaki takav ide u smrt.

P: Jeste li u isto vrijeme otpremali ljude na rad u Njemačku?

O: Jest.

P: Koliko?

O: Po mojem shvaćanju oko 10.000.

P: Je li tu bilo i žena?

O: Bilo je i žena i djece, najprije su odlazile cijele familije.

P: U Njemačku?

O: Jest. Poslije toga slalo se samo sposobne muškarce i žene.

P: Što je bilo ako su te žene imale djecu?

O: Oduzimala su se djeca.

P: Što ste radili s tom djecom?

O: Ta djeca su određivana za domove u Sisku, Zagrebu, Jaski i Feričancima, a slabu djecu ja sam otrovao.

P: Kako ste ih otrovali?

O: U jednoj sobi ja i Grubišić.

P: Opišite nam kako je to bilo.

O: Odveli smo ih u jednu malu sobu, nije bila velika ni 4 na 4 metra. Onda sam bacio plin.

P: Kakav?

O: Ciklon.

P: Koliko je moglo biti te djece?

O: Djece je otrovano samo 63. (Žagor u sudnici).

P: Kako su velika, kako su stara ta djeca?

O: Bilo ih je od 2 – 10, a možda i 12 godina.⁴¹

Umanjenjem broja umorene djece ustaša Ante Vrban je bezočno lagao. Broj djece otrovane plinom bio je kudikamo veći. Ukupno je 800 djece umoreno plinom, o čemu svjedoče nađeni dokumenti.⁴²

(K.b.0076a) Aktivistice Crvenog križa vrše popis djece odvojene od roditelja u logoru Stara Gradiška, srpanj 1942.

⁴¹ Miletić, Antun, Koncentracioni logor Jasenovac, Narodna knjiga, Beograd, 1986, strana 1045/ 1046.

⁴² Peršen, Mirko, Ustaški logori, Alfa, Zagreb, 1966, str. 105.

IV. Dječji logori u NDH

Jastrebarsko i Donja Reka

Dječji konclogori, osnovani u Sisku i Jastrebarskom bili su posebnost ustaškog režima u tzv. NDH.⁴³ Imali su zadatak da prihvate djecu iz ustaničkih područja, koju su oružane snage Pavelićeve vlade hvatale po ustaničkim selima i šumskim zbjegovima i dovodile u te logore. Roditelje i stariju braću i sestre ubijali su prilikom oružanih nasrtaja na pojedina ustanička oslobođena i neoslobođena područja ili su ih odvodili kao zarobljenike u logore okupiranih europskih zemalja ili u domaće logore. Svu pohvatanu djecu, ako nisu ubijali na licu mjesta, dovodili su, dakle, u specijalne logore za djecu.

Djeca se u tim logorima nisu, dakako, mogla iskorištavati na način, kao odrasli logoraši. Tu djecu nisu dovodili u logore, da bi ih spasili od sigurne smrti, koja ih je neminovno čekala u beživotnim spaljenim selima. Nije imalo ni smisla zbrinjavati srpsku djecu u logorima, kad su ustaške vlasti ionako, prema svom programu imale namjeru da sve Srbe na području NDH fizički unište ili u najmanju ruku, da ih rasele bilo kamo iz NDH.

Došli su na paklenu ideju, da bi se preodgajanjem nejake djece mogla stvoriti pouzdana mladež, nešto po uzoru na janjičare ili, modernije na hitlerjugend. To bi, dakle, bilo već na neki način, korisno za ustašku državu. Bio bi to politički uspjeh koji bi daleko više udaraca nanio Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) nego samo fizičko istrebljenje djece.

Karakteristika tih dječjih logora, kako se vidi, sastojala se, između ostalog i u tome, što su u njima bila zatočena isključivo srpska djeca.

⁴³ Jastrebarsko je do rujna 1943. godine, dakle do kapitulacije Italije, bilo u interesnoj sferi Talijana i zato su se talijanski vojnici nalazili u tom mjestu.

Odvođenje otete srpske djece u logore predstavljalo je, između ostalog, još jedan surovi oblik pritiska na ustaničke mase. Logorsko «preodgajanje» nejake djece, da bi se od njih stvorili neprijatelji vlastitih očeva i majki, može se smatrati najbolnijim sredstvom i najrafranijom metodom, koje se dosjetila neka «mudra» glava Pavelićeve vlade.⁴⁴

Dječji logori u Jastrebarskom i Donjoj Reci, selu u neposrdnoj blizini Jastrebarskog, uz logor Sisak, bili su najveći dječji logori u NDH.

Ustaše zapravo nisu imale nikakav plan kojim bi unaprijed osmislile što uraditi sa srpskom djecom, osim njihovog potpunog uništenja. Bile su zatečene žestokim reagiranjem hrvatske javnosti, pa su zato djecu prepustili na brigu Crvenom križu. Iz tih razloga nisu unaprijed bile pripremljene prostorije za smještaj djece. Sve se moralo raditi na brzinu, kako bi se uredile prostorije u okviru tadašnjih mogućnosti i dopuštenog vremena. U čišćenje prostorija u Jastrebarskom uključili su se i seljaci i Crveni križ i razni drugi aktivisti. Zapravo, radilo se o konjskim stajama, u kojima je još ostao izmet konja. Tamo nije bilo ni struje, a ni vode. U takvim okolnostima počeo je s radom dječji logor Jastrebarsko 12. srpnja 1942. godine.

Djelovao je do studenog 1942. godine. Na čelu uprave logora nalazila se časna sestra Barta Pulherija iz kongregacije sv. Vinka Paulskog. Početkom srpnja 1942. godine iz Zagreba je u logor Stara Gradiška bilo upućeno 16 sestara Crvanog križa da preuzmu nekoliko stotina djece i da ih preko Zagreba dovedu u novoosnovani dječji logor u Jastrebarskom. Putovanje do Zagreba je trajalo preko 24 sata pa je od 650 djece 17 umrlo. U Zagrebu, prilikom raskuživanja umrlo je još 30 djece. Najteže bolesna, kojih je bilo 37, smještena su u bolnice, ali su i ona ubrzo umrla. Ostali dio djece prevezen je u Jastrebarsko.⁴⁵

Od prvog transporta iz logora Stara Gradiška ukupno su umrla čak 84 djeteta. Logor je osnovan u Jastrebarskom jer je bio u neposrednoj blizini Zagreba, pa su smatrali da neće biti izložen napadima NOV,

⁴⁴ Žutić, Branko, Dječji koncentracioni logor u Jastrebarskom, Zbornik Deca, rat, revolucija, Beograd, 1981. godine, strana 580.

⁴⁵ Lengel Krizman, dr Narcisa, Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske 1941-1942. (zbornik: Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Zagreb, 1976 str. 893-894.)

(K.b.0100a) Djeca u logoru Jastrebarsko

(K.b.1422) Zbog svojih postupaka prema djeci u logoru Jastrebarsko časna sestra Pulherija je proglašena ratnim zločincem

a ako ga i bude, da će ga moći lakše braniti. Osim toga, u dvorcu Erdödy, u kome su smještena djeca, i prije II. svjetskog rata nalazio se dječji dom. Korištene su i prostorije samostana i barake i konjušnice talijanske vojske. O osnivanju dječjeg logora, ustaški tisak je pisao da će u Jastrebarskom biti sabiralište u kome će se voditi posebna briga za djecu spašenu iz partizanskog ropstva. Mještani Jastrebarskog i okolnih sela uskoro su neposredno spoznali s kolikom brutalnošću su ustaše i časne sestre postupali prema zatočenoj djeci, te su toj djeci pomagali koliko su mogli.

Logor u Jastrebarskom sastojao se od tri dijela. Zdravi i jači smješteni su u barake, slabiji i manje bolesni u prostorije dvorca, a iznemogli i tifusari u prostorije samostana. Radilo se isključivo o djeci Srba u starosti od 6 (šest) do 14 (četrnaest) godina. Potjecali su iz svih krajeva Hrvatske. Prethodno su se nalazili u logorima: Stara Gradiška, Jasenovac, Jablanac, Cerovljani, Mlaka, Gornja Reka, a dovođeni su i iz Slavonije. Prvim transportom doveženo je 12. srpnja 1942. godine 850 djece iz Stare Gradiške. Čak 54 ih je umrlo tijekom transporta i neposredno nakon njega. Već 13. i 14. srpnja 1942. godine uslijedio je drugi transport. Tom prilikom je iz Stare Gradiške doveženo 770 djece. Uslijedio je transport iz Jablanca 31. srpnja 1942. kada je doveženo 850 djece te 5. kolovoza iste godine iz Mlake 800 djece. I Mlaka i Jablanac pripadali su sustavu Jasenovačkih logora. Posljednji transport djece stigao je iz Donje Reke 14. kolovoza 1942. godine sa 150 dječaka.⁴⁶ Treba reći da su djeca u oba logora stizala izmučena i gotovo gola. Za njih ništa nije bilo unaprijed pripremljeno, ni smještaj, ni hrana. Barake nisu bile očišćene, jer je ostao konjski izmet, a u njima nije bilo ni struje ni vode. Za ishranu su imali nešto kukuruznog brašna, pa su članice Crvenog križa, uz pomoć okolnog stanovništva potajno počele uređivati barake i prikupljati hranu. Tim aktivnostima se upraviteljica, časna sestra Pulherija oštro protivila, ali ih nije uspijevala spriječiti. Djeca su već i prije dolaska u Jastrebarsko bila krajnje iscrpljena i bolesna. Sliku zdravstvenog stanja djece najbolje ilustrira broj bolesnih. Utvrđeno je da je 400 bolovalo od dezinterije najgore vrste, da ih je 300 imalo ospice (sa i bez upale pluća), 200 oboljelo od tifusa, 200 slučajeva difterije, 100 zaušnjaka, veoma mnogo oboljelih od skorbuta

⁴⁶ Isto, strana 894

i mnogo s gnojnim infekcijama. Zato i nije čudo da je toliko mnogo djece umiralo, jer su mnogi bolovali od više ovih bolesti⁴⁷. Prema prikupljenim podacima, u srpnju 1942. godine umrlo je 153 djece, u kolovozu iste godine 216, u rujnu 67 i u listopadu 8 djece, a u bolnici u Zagrebu 5 ili ukupno 448 djece. Djeca su, po desetero stavljana u drvene sanduke, u kojima se bio prevozio šećer i zakapana uz ogradu logora.⁴⁸

Logor Donja Reka osnovan je 31. srpnja 1942. godine u prostorijama bivše ciglane i barakama i konjušnicama talijanske vojske. Taj logor udaljen je od Jastrebarskog oko tri kilometra. U taj logor bilo je smješteno nešto više od 2.000 djece dopremljene iz Jastrebarskog. Uprava je bila zajednička za oba logora. U logoru Reka boravak je bio znatno teži od onog u Jastrebarskom, jer nije bilo struje, vode, a ni sanitarnih uređaja. Hrana je bila krajnje oskudna, do te mjere da su bolesti i smrtnost bile česte

Nadzor nad logorima imalo je ustaško Ministarstvo udružbe. Direktna briga o logorašima pripala je Ustaškoj mladeži i Ženskoj lozi ustaškog pokreta. Upraviteljica oba logora bila je časna sestra Pulherija, šogorica Mile Budaka, ustaškog ideologa i dužnosnika. Djecu su obukli u crna odjela i na glavu im stavili ustaške kape sa slovom «U». Namjera im je bila preodgojiti ih u nekakvu ustašku vojsku. Djecu su sustavno plašili i kažnjavali najrazličitijim kaznama. Od strane ustaša i najvećeg broja časnih sestara nikada nisu osjećali toplinu.

U Donjoj Reci Tatjana Marinić je s mladim odgojiteljicama iz sela Rude i više medicinskih radnika radila na uređenju prostorija, ishrani i liječenju djece. Prvih sati djeca su bila nepovjerljiva, pa je trebalo puno takta i strpljenja da se uspostavi prvi kontakt. Djeca naučena na svakojake grubosti ustaša, svega su se plašila. Strpljivim radom stvoreno je međusobno povjerenje, a time i lakši rad odgojiteljicama. I djeca su živnula i počela se osjećati slobodnije.

⁴⁷ Lengel Krizman, dr Narcisa, Sabirni logori i dječja sabirališta, str. 894

⁴⁸ Isto str. 895

Logor Sisak

Logor za djecu u Sisku djelovao je od 3. kolovoza 1942. do 8. siječnja 1943. godine. Upravitelj logora bio je dr. Antun Najžar. Logor je bio namijenjen prihvatu djece Srba, čiji su roditelji zatočeni u logorima ili pak ubijeni, bilo u logoru ili u raznim ustaškim napadima na srpska sela. U ovom logoru su, prema podacima mrtvozornika, umrla 1.152 djeteta, dok drugi izvori govore da je umrlo čak 1631 dijete, od ukupno 7.000 djece, koliko ih je kroz logor prošlo.

Logor je bio formiran kao prihvatilište za djecu izbjeglica, a ustvari je otvoren za smještaj djece Srba koji su ubijeni ili pak zatvoreni u ustaške logore. U Sisku je doista bio pravi logor za djecu, o kojem je brinula «Ženska loza ustaške mladeži»: A kako je brinula ta ustaška mladež, vidi se po broju mrtvih. Djeca su bila smještena u nekoliko zgrada bivšeg jugoslavenskog «Sokola», u solani Reiss, te u Samostanu sv. Vinka. Dio djece bio je smješten u osnovnoj školi Novi Sisak. Prva grupa djece dovedena je 3. kolovoza 1942. godine. Njih 1.200 doveženo je iz logora Mlaka i Jasenovac, kao i iz logora Stara Gradiška. Radilo se o djeci s terena Kozare i Podkozarja. U listopadu 1942. godine doveženo je još 2.000 djece. Bilo je i djece iz Slavonije, Korduna i Banije, ali ipak najviše iz Bosne.

U logoru su uvjeti smještaja djece bili krajnje loši. Iako se radilo o djeci starosti od nekoliko mjeseci pa do deset godina, o njihovoj higijeni nitko nije vodio brigu. Spavali su na slami, često bez ikakve odjeće. I hrana je bila loša i k tome nije bila prilagođena uzrastu djece. Očito se sve radilo da smrtnost bude što veća i taj je cilj postignut. Od 7.000 djece umrlo ih je čak 1.600, i to za samo pet mjeseci postojanja ovog logora. Preživjela djeca, nakon pet mjeseci postojanja logora odvežena su 8. svibnja 1943. godine u logor Jastrebarsko i Donja Reka, gdje su uvjeti bili ipak nešto povoljniji.⁴⁹

Prema kazivanju **Jane Koch**, jedne od tajnica Crvenog križa Hrvatske, logor u Sisku bio je najstrašniji logor za djecu. To svakako

⁴⁹ Deverić/ Fumić, Hrvatska u logorima 1941.-1945. Zagreb, 2008, strana 75.

(K.b.0107a) Dijete na umoru u logoru Sisak, u ljeto 1942.

(K.b.0028a) Umrla djeca u ustaškom logoru u Sisku, u ljeto 1942.

potvrđuje i broj umrle djece u ovom «prihvatilištu za djecu».

U rujnu 1942. godine došla je u logor i ostala zaprepaštena uvjetima u kojima su se djeca nalazila. U zapisnik o nađenom stanju djece, Jana Koch je zapisala: «Zaustavljamo se pred Školskom poliklinikom. Školska poliklinika je nekakva stara zgrada, u kojoj je improvizirana bolnica za djecu iz «prihvatilišta». Zgrada u žici, a pred zgradom ustaška karaula. Na zgradi zastava Crvenog križa.

Umjesto «nekoliko bolesnih», kako nam je rekao Najžar, bilo je, ništa manje nego sto i šesdesetoro bolesne djece, koja su sva ležala u visokoj temperaturi na golome podu, na izmetinama, u mokraći i truleži, zavučena pod smrdljive dronjke, kojima su se htjeli zaštititi od muha, kojih je bilo na tisuće. Bila su to većinom mala djeca i nešto dojenčadi».

«Ništa bolja situacija nije bila ni u Solani. Solana, gola golcata zgrada, sva od betona, neugodno hladna. Na podu ni krpe ni slame. Zidovi godinama zasićeni solju, isparavaju tešku vlagu, koja grize oči i peče u grlu. U toj hladnoći apatično sjede četiri postarije zatočenice. Premda je već davno prošlo tri sata poslije podne, djeca tog dana još ništa nisu jela. Bila su puna gnojnih rana i krasta, a svakom djetetu curio je iz uha gnoj, po kojem su milili crvi. Jadna su djeca neopisivo zaudarala. Njihove su oči bile upaljene i gusto suzile. Plač djece jezivo je odjekivao u tim hladnim zidinama».

Ovo je tek djelić strahota koje je opisala Jana Koch. Uz nadljudske napore dio djece prebačen je u Zagreb i tako je spašen od sigurne smrti.⁵⁰

⁵⁰ Žene Hrvatske u NOB-u, Zgb, 1950. Str. 380-384

Logor Lobor

Logor Lobor formiran je 6. listopada 1941. godine. Djelovao je do listopada 1942. godine. Zapravo, radilo se o dvorcu obitelji Keglević u čijim je prostorijama, do II. svjetskog rata, bio starački dom u kojem je bilo smješteno 60 osoba židovske nacionalnosti. Te su starce Nijemci iselili i već 6. listopada 1941. godine dovezli čak 1.370 Židovki i Srpkinja s djecom iz logora Kruščica. Na žene i djecu srpske nacionalnosti otpadalo je 370 osoba, dok su svi ostali bili židovske nacionalnosti. Upravu logora preuzeli su Volksdeutscheri. Zgrada je bila u vrlo derutnom stanju, jer su prozori bili porazbijani, strop oštećen, kao i podovi. Uprava logora je od Ravnateljstva ustaškog redarstva zatražila trideset Židova raznih zanatskih struka, radi popravaka u zgradi, ali im je molba odbijena. Radove na popravcima zgrade preuzela je sama uprava, zaposlivši više radnika Hrvata. U sobama je bilo smješteno po 80 osoba, pa i više. Kako u zgradi nije bilo mjesta za toliki broj zatočenih, uprava je zahtjevala da se broj zatočenika bezuvjetno smanji na najviše 800 osoba. Predlagali su da se židovska djeca predaju na brigu Židovskoj bogoštovnoj općini u Zagrebu, a Srpkinje u neki drugi logor. Taj je prijedlog bio prihvaćen, pa su iz logora bile premještene sve starije Židovke i sve Srpkinje s djecom u novoosnovani logor Gornja Reka. Ipak, za cijelo vrijeme postojanja logora u Loboru, u njemu je uvijek bilo više od 800 zatočenika. Većina logoraša je morala i po više dana proboraviti na otvorenom. Nakon nekoliko dana uprava je pristupila izradi ležaja i prilagođavanju prostora u dvorcu i zgradama izvan njega, kako bi mogli smjestiti sve logoraše. No, stizali su novi logoraši, pa je tako u prosincu 1941. godine u logoru bilo čak 1.700 žena i djece. Njihov se broj postupno smanjivao uslijed smrti, ali i zbog premještanja u logor Jasenovac. Veoma mali broj zatočenih u logoru Lobor uspio se spasiti putem raznih intervencija.⁵¹

Od osnivanja logora Lobor, u njemu je radila samo jedna

⁵¹ Lengel Krizman, dr Narcisa, Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjevero-zapadne Hrvatske, str. 884- 885

liječnica – Židovka. Iako su i Židovska bogoslovna općina i uprava logora tražili veći broj liječnika, 7. studenog su stigla samo dva liječnika Židova iz Zagreba. Oni su pregledali sve zatočene i utvrdili da ih je većina u veoma lošem zdravstvenom stanju. Pojavio se pjegavi tifus, pa su prvi oboljeli prebačeni u Zagreb i Varaždin na liječenje. No, tifus se i dalje širio pa su bolnice zahtjevale da se bolesnici kod njih ne liječe. Ustaše su zabranile slanje oboljelih na liječenje izvan logora, tvrdeći da je to izlika za njihov bjeg. Ta odluka je utjecala na povećanu smrtnost logoraša. Među zatočenima bilo je i 200 židovske djece. Sredinom 1942. godine svi Židovi iz ovog logora transportirani su u Njemačku, gdje su završili u plinskim komorama.⁵²

(K.b.45) Detalj s Raskužne postaje u Zagrebu, kamo su dopremana djeca neposredno po izvlačenju iz ustaških logora

⁵² Isto str. 886-887

Logor Gornja Rijeka

Logor u Gornjoj Rijeci kod Križevaca osnovan je sredinom studenog 1941. godine, jer je logor u Loboru bio pretijesan da primi sve zatočene. Uprava logora Lobor i Gornja Rijeka bila je zajednička. Nije utvrđen ukupan broj zatočenika u Gornjoj Rijeci, jer su se vodili zbirni podaci za oba logora. Na osnovu raznih izvještaja i podataka, može se sa sigurnošću tvrditi da se u tom logoru prosječno nalazilo 200-400 osoba. Većinom su tu bile zatočene žene pravoslavne vjere (grkoistočne vjere) koje su zajedno s djecom u Gornjoj Rijeci bile sve do travnja 1942. godine. Posredstvom organizacije Crvenog križa i Ministarstava udružbe NDH pokušalo se spasiti srpsku djecu iz logora. Nagovarane su majke da predaju svoju djecu u «državnu dječju zaštitu». Uspjelo se spasiti samo 11 djece. Preuzeta su 27. ožujka 1942. godine i prebačena u Zagreb. Bila su smještena u barake tadašnjeg zavoda za gluhonijemu djecu. Uskoro su ta djeca bila usvojena.

Veća grupa Srpkinja je 30. ožujka 1942. godine iz logora Gornja Rijeka zajedno sa djecom transportirana u Zemun. Sljedećeg dana te žene su predane njemačkim vlastima na daljnji postupak, koji se sastojao u tome, da su mlađe upućene u Njemačku na rad, a starije zatočene u logoru. U travnju 1942. godine i preostale Srpkinje iz Gornje Rijeke prebačene su u logor Lobor, a odatle u Zagreb i smještene u Zavod za gluhonijeme. U toj grupi bilo je 58 žena i 20 djece, koji su navodno ubrzo pušteni kući.

U logor Gornja Rijeka sredinom 1942. godine počela su stizati srpska djeca uhvaćena u zbjegovima i selima Kozare i Podkozarja. Prvi transport od 100 «najljepših i najzdravijih» dječaka iz Uštice stigao je 24. Lipnja 1942. godine. Nešto kasnije, 2. srpnja iz istog logora stiglo je još oko 100 dječaka, a dva dana kasnije iz logora Stara Gradiška i nova grupa od 200 dječaka. Zapovjedništvo logora i «odgojitelji» bili su članovi omladinskih ustaških organizacija, dok je «pomoćno osoblje» sačinjavalo desetak studentica Zagrebačkog sveučilišta, koje su morale za vrijeme ljetnih praznika vršiti obveznu praksu. One su, međutim, ubrzo i same dijelile jednako tešku sudbinu s tom djecom.

Naime, nakon dolaska prvog transporta pojavio se i tifus, koji je ubrzo prerastao u epidemiju, jer su djeca bila smještena u iste prostorije

u kojima je do nedavno harala ta opaka bolest. Ubrzo dolazi do pomora takvih razmjera, da je u prvoj polovini kolovoza 1942. godine zapovjedništvo logora napustilo Gornju Rijeku, a preostalu djecu preuzima pristiglo osoblje Crvenog križa i u dramatičnim okolnostima prebacuje ih u Zagreb. O broju djece koja su stigla iz Gornje Rijeke postoje različiti podaci, ali je utvrđeno da je na Zagrebačkom kolodvoru izdvojeno oko 50 najteže oboljelih dječaka.

Ove teško bolesne dječake su svim raspoloživim sanitetskim kolima odvezli u bolnice, ali su svi do jednog ubrzo umrli. Ostalu djecu, njih 100 do 140, hitno su aktivistkinje Crvenog križa, zajedno s liječnicima, odvele u logor Jastrebarsko, gdje su djeca smještena u karantenu, pošto su sva bila zaražena tifusom. Uprkos beznadnom stanju u kojem su se nalazili, medicinsko osoblje uspjelo ih je spasiti.⁵³

Uvjeti života u Gornjoj Rijeci bili su krajnje loši, kao i u svim ustaškim logorima. Glad i bolesti su harale, pa je to i dovelo do neviđenog pomora djece.

(K.b.1071) U logoru Gornja Rijeka

⁵³ Dr. Narcisa Lengel – Krizman, Zbornik: Djeca, rat, revolucija, Beograd, 1981, str. 310 – 311.

V. Svjedoci govore

Dušanka Šmitran svjedoči:

«Ne sjećam se u kojem smo logoru bili zatočeni, jer sam bila premlada da bih to zapamtila. Mogao je to biti logor Mlaka ili Jablanac, koji su bili dio sistema Jasenovačkih logora. Par dana po našem zatočenju ustaše su započele odvajati djecu od majki. Moja majka je nas troje svoje djece čvrsto držala uz sebe. Ipak, ustaše su iz njenog zagrljaja uspjele istrgnuti starijeg brata Boru i sestru Dušanku. Mene je majka pokušala sakriti, ali su to ustaše vidjele i istrgle me od nje. Svu djecu su strpali u zaprežna kola radi transporta u drugi logor. Majka je na sve načine pokušala izmoliti ustaše da barem mene puste. Ustaše su uvjeravale moju majku i druge roditelje da će nas djecu smjestiti u dom i da će nam tamo biti bolje, jer ćemo pohađati školu. Naš odlazak majke su ispratile glasnim plačem i zapomaganjem, koje se nadaleko čulo.

Dok su kola s djecom prolazila kroz sela, ljudi su nam donosili hranu. Onako mali i jadni izazvali smo sućut i tih ljudi. Vjerojatno su imali na umu kako bi to bilo da su njihova djeca u našem položaju. Ustaše su nas dovezle do željezničke stanice, ali ne pamtim koje, te nas na brzinu natrpali u marvene vagone. Bilo nas je toliko u vagonu, da je izgledalo da ležimo jedni na drugima. Putovalje željeznicom trajalo je neobično dugo i za mnoge je imalo tragične posljedice. Više je djece putem umrlo zbog užasno loših uvjeta putovanja. Još se uvijek sjećam jedne djevojčice, koja je sjedila do mene i u krilu držala mrtvog brata. To me je toliko potreslo da se tog događaja sjećam cijeli život.

Na kraju tog mučnog putovanja iskrcani smo na željezničkoj stanici u Zagrebu i dovedeni u prostorije Crvenog križa. Najprije su nas sve dobro oprali i ošišali, a zatim odveli u dvoranu, gdje su nas čekali stolovi s kruhom. Dozvoljeno nam je da jedemo koliko možemo. To se dogodilo samo jednom u toku cijelog vremena mog boravka u ustaškim logorima.

Poslije jela odvezeni smo u Jastrebarsko. Jedni su ostali u Jastrebarskom, a moja sestra Dušanka i ja odvezeni smo u logor Reka.

Smjestili su nas u drvene barake, a spavali smo na podu na kojem je bilo nešto slame. Hrana je bila tako loša, da smo uskoro svi izgledali kao živi kosturi, koji su samo teturati. Djeca su svakodnevno umirala, pa je po mrtve dolazio grobar sa zaprežnim kolima, kojima ih je odvozio do mjesnog groblja. Od svih zaposlenika samo je podvornik, stariji čovjek, pokazivao stanovitu pažnju, donoseći mi malo hrane ili time da me pomiluje po kosi»⁵⁴

Dobroslav Šokčević je izjavio:

«Srpsku djecu iz logora Stara Gradiška ustaše su na stanici Okučani utrpali u stočne vagone i odvezli u Jastrebarsko. Mjesta u vagonu nije bilo ni za sjedenje ni za ležanje. Tokom vožnje prema Jastrebarskom, koja je poduže trajala, nismo dobivali ni hranu ni vodu. Bolesna djeca su putem umirala u velikom broju, jer su od gladi, dizenterije i nesnosnog smrada u vagonu, bila do kraja iscrpljena. Na željezničkoj stanici u Jastrebarskom dočekale su nas ustaše. Nakon prebrojavanja nas živih, svrstali su nas u redove i odveli do baraka smještenih u blizini crkve. Tu su nas ustaše predale časnim sestrama na daljnju brigu.

Časne sestre su nas smjestile u barake i zatim nas upoznale s kućnim redom. Umjesto da nas nahrane, natjerale su nas da se molimo tako da smo molitve ponavljali za jednom časnom sestrom. Molitva je bila na latinskom jeziku, kojeg nitko od nas ranije nije ni čuo niti je razumio. Tek sutradan smo dobili hranu, koja se sastojala od rijetke kaše. Dobili smo čak i vode, premda ne dovoljno.

Svaku večer do kasno u noć morali smo se moliti Bogu. Ukoliko je netko pogriješio, dobio je nevjerovatno teške batine. Noću su djeca u snu buncala i skakala zbog pretrpljenog straha doživljenog tokom dana. Kolikogod su se časne sestre trudile da od nas stvore katolike, učinak je bio potpuno suprotan. Maltretiranje, loša hrana i bolesti imale su za posljedicu

⁵⁴ Kada su se uključili aktivisti Crvenog križa i odgojiteljice sela Rude, te mnogi sanitetski radnici, stanje se ipak znatnije popravilo, bez obzira na grubo ponašanje većine časnih sestara koje su sustavno ometale rad humanitaraca.

veliku smrtnost djece. Često smo razgovarali o tome, kome će sljedeća noć biti posljednja i koliko će sljedeće jutro biti mrtve djece.

Svako jutro je grobar dolazio po tijela umrlih koja je zaprežnim kolima odvezio do mjesnog groblja. Grob za tu djecu već je ranije bio pripremljen. Grobar nije leševe istovarao i polagao u grob jednog po jednog, već ih je naprosto istresao iz kola i potom zatrpao zemljom, bez obilježavanja groba. Taj prizor sahrane djece urezao mi se u pamćenje za cijeli život.

Režim je u logoru bio veoma strog. Osoblje je bilo veoma grubo, a često i okrutno. To se prvenstveno odnosilo na «časne sestre» u čije smo ruke bili predani na milost i nemilost. Naš odgoj u duhu ustaške mladeži započeo je batinama, glađu i žeđu. Morali smo raditi i na ustaškoj ekonomiji iako smo, zbog gladovanja i bolesti bili potpuno iscrpljeni. Obukli su nas u ustaške uniforme i stavili na odjela ustaške simbole. Tjerali su nas da jedni druge batinamo ili da kažnjavamo raznim kaznama koje su časne izmišljale. Stalno su nam govorile da zaboravimo roditelje, braću i sestre, kao i raniji život. Pokušavale su nas natjerati da se prilagodimo uvjetima života ustaša, kako bi od nas napravili prave ustaše, što se pokazalo kao totalni promašaj.»⁵⁵

Draginja Rajković:

Ne sjeća se kako je dospjela u logor, jer je još bila premlada. Priča: «Samo se sjećam da smo se dugo mučili dok su nas svrstali i odveli u crkvu. Učili su nas pjesmu: Mi smo djeca mala, a ustaše prave, za Hrvatsku daćemo naše male glave» i slične besmislice. Sjećam se i mladih šljiva koje nismo smjeli brati pod prijetnjom smrti. Zato ni ja, a ni druga djeca nismo brali šljive, iako smo bili nevjerovatno gladni i željni hrane. Bila sam smještena na spratu samostana, a spavala sam na podu prekritom slamom. Za pokrivanje imala sam samo tanku deku. U takvim uvjetima smo dugo živjeli, dok jednu noć nismo začuli pucnjavu. Ustali smo i kroz prozor smo ugledali kako gori sijeno. Čuli smo da se u Jastrebarskom vodi borba. Ujutro su došli partizani i rekli nam da skinemo slovo «U» s kapa i prišijemo zvijezdu petokraku. Pozvali su djecu, ukoliko mogu hodati, da

⁵⁵ Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, Zagreb, 1982, str. 44. - 45.

pođu s njima. Ja nisam mogla poći s partizanima zbog svraba. Na sebi sam imala samo deku. Mi koji smo ostali u logoru, od tuge i nemoći samo smo plakali.

Ne sjećam se ni dana ni godine kada sam, stojeći pored prozora u samostanu, ugledala Savić Jovu iz mog sela Goleši. I Savić je vidio mene i prepoznao me, te me pitao da li u logoru ima još djece iz našeg sela. Iako sam mu rekla da drugih iz našeg sela nema u ovom logoru, Savić se uputio u zgradu da ipak provjeri da li je moja izjava točna. Ja sam pak potrčala niz stubište s namjerom da izađem iz zgrade, ali me zaustavila jedna žena, koja me nije htjela pustiti napolje. Uto je došao Jovo Savić, izveo me napolje i pošto se uvjerio da više nema djece koju poznaje, odveo me u Zagreb. Sljedećeg jutra otputovali smo u selo Rajić. Na putu su nas zaustavile ustaše, ali su nas propustile kada su vidjele da Savić ima potrebne propusnice. Seljani sela Rajić, koji nisu bili protjerani ili zatočeni u logorima, čuvali su me i hranili sve do oslobođenja naše zemlje 1945. godine.⁵⁶ Tada je konačno po mene došla moja rodbina i odvela me kući».

Radomir Krnjajić također je započeo iznositi svoja sjećanja na teške ratne dane II. svjetskog rata, kada su ga ustaše, zajedno s brojnom drugom djecom, vlakom dopremili u Jastrebarsko. Radomir svjedoči: «Noću smo doveženi u Jastrebarsko. Ustaše su otvorile vrata vagona i istjerale nas napolje. Dok napola živi izlaze iz vagona, mnogi su ostali u vagonu, jer su putem umrli. I dok jedni drugima pokušavamo pomoći zbog vlastite iscrpljenosti, dovedeni smo pred ulaz u logor, koji je bio ograđen bodljikavom žicom i pred kojim je ustaša čuvao stražu. U koloni smo uvedeni u krug logora i tada smo prvi puta dobili hranu. Na nesreću, hrana je bila tako loša da je nismo mogli jesti. Ustvari, to je bila obična slana voda. Poslije tog ručka, smjestili su nas u barake, lijevo od ulaza u logor. Drugog dana u baraku su došle ustaše i časne sestre. Zatekli su više mrtve djece, pa su od nas zahtjevali da te jadnike iznesemo pred baraku. Njih je mjesni grobar utovarao u zaprežna kola i odvezao do mjsnog groblja. Naša baraka je služila kao karantena.

Logor se sastojao od više baraka u kojima je bilo puno bolesne i

⁵⁶ Isto, str. 45. - 46.

izmučene djece. Unutar kruga logora napravljen je klozet dug 12 metara. Uvijek je bio pun djece, koja smo išli na željezničku stanicu da budemo utovareni za odlazak u Jastrebarsko, dosta je djece putem umrlo. Ostavljeni su uz cestu gdje su i umrli. Da li ih je itko sahranio, nije mi poznato.

Pri izlasku iz vagona u Jastrebarskom gotovo da nismo mogli hodati koliko smo bili iscrpljeni od bolesti i gladi. Smjestili su nas u barake, bivše konjušnice talijanske vojske, koje do našeg dolaska nisu bile ni očišćene. Tek tada su ih očistili članovi Crvenog križa i mještani Jastrebarskog. Ja sam uskoro bio prebačen u drugu baraku. I u toj baraci su uvjeti bili loši. Nismo mogli pomoći manjoj djci, koja su izmučena umirala bez glasa. To je i bio cilj ustaša. U Jastrebarskom spavali smo na podu pokrivenom slamom. U dvorcu su se nalazila zdravija djeca.

Hranili su nas raznim čorbama od bundeva, krastavaca, repe ili sličnog povrća. Ponekad je bilo malo makarona ili graha. Kruha smo dobivali u najmanjoj mogućoj količini. Dobili smo neku odjeću na kojoj su bila ustaška obilježja. Bilo je djece koja nisu htjela obući takvu robu, pa su im skidali njihovu robu i ostavljali ih gole. Morali smo odlaziti na rad na polja zasađena repom i čistiti je od zemlje i suhog lišća. I kada smo išli na rad i kada nam je djeljena hrana, biti smo svrstani u redove. Molili smo zajedno sa časnim sestrama molitve, koje nismo razumjeli. Svakog dana život je bio sve teži, jer je bilo sve više bolesti i umiranja.

Nakon podužeg boravka u logoru svrstali su nas u redove i počeli nas pokrštavati, iako smo mi već bili kršteni u našim selima. Ta činjenica što smo već bili ranije kršteni, svećenike i časne sestre nije brinula. Oni su pod svaku cijenu nastojali da od nas stvore katolike. Način na koji su to pokušavali učiniti, doveo je do sasvim suprotnog učinka. Postupci svećenika, časnih sestara i ustaša samo su nas uplašili i izazvali otpor. Zato i nisu postigli nikakav uspjeh».⁵⁷

Zorka Delić – Skiba, bivša zatočenica dječjeg logora Jastrebarsko, rođena je siječnja 1937. od Sanskog Mosta. Na zboru pionira u Jastrebarskom 1979. godine ispričala je kroz kakove je muke prolazila od dana dolaska ustaša na vlast, pa do oslobođenja zemlje od okupatora i ustaša.

⁵⁷ Isto, str. 50.

I njoj su ustaše ubile roditelje, pa je, zajedno sa sestrama i braćom završila u dječjem logoru u Jastrebarskom.

Kako je u logoru umiralo mnogo djece, svakog jutra je po mrtvace dolazio grobar Franjo Ilovar s konjskom zapregom i odvezio umrle. Ilovar je izbacivao mrtvu djecu iz podruma, a potom ih utovarao na kola i odvezio do groblja. Tvrdi da je nju ustaša Lovrin iz Ljubije (Ime je saznala kasnije) htio zaklati, ali je njezin nevini pogled nešto slomilo u tom ustaši i zato nije dovršio započeto klanje. Časna sestra Pulherija promatrala je klanja, a i odustajanje ustaše da je dokrajči pa je tražila da Zorica za njom ponavlja riječi molitve: «Moj grijeh, moj grijeh, moj preveliki grijeh, sveti Petre». Tada joj je bilo tek četiri godine i još nije mogla jasno izgovarati sve riječi, a ipak je morala moliti za svoj «grijeh» onima, koji su imali krvave ruke.

Tvrdi da joj je na vratu ostao ožiljak od noža ustaše, kojeg nosi cijeli život. Ožiljak je podsjeća da ne zaboravi klanje nevine srpske djece. Užas, kojeg je doživjela zbog klanja, proživljavala je mnoge dane i noći i onemogućavala da mirno zaspe.

Sredinom ljeta 1943. godine u Jastrebarsko je došao gospodin Dasović iz Zagreba i tražio za usvajanje muško dijete. Časna sestra je dovela Zorku i objasnila da nemaju muško dijete, kakvo Dasović traži. Predložila mu je da uzme Zorku, što je, nakon dužeg premišljanja i učinio. Njegova žena nije bila zadovoljna, kada je vidjela Zorku i tražila je od muža da je vrati u logor. Ipak su je zadržali, jer je gospodin Dasović poslušao, kako je izjavio, savjet nadbiskupa Alojzija Stepinca da svatko, tko nema djece, usvoji neko dijete iz logora Jastrebarsko. Usvojenu djecu trebali su odgajati u katoličkom duhu, pa bi na taj način postali pravi Hrvati. U obitelji Dasović su se o Zorici brinuli i nastojali da postane prava katolkinja. Kod te obitelji dočekala je kraj rata, a zatim se vratila kući.⁵⁸

Ljubica Čorlukić, također jedna od preživjelih svjedokinja, izjavljuje:

«Ubrzo, nakon što su nas doveli u logor Jastrebarsko, sva djeca su

⁵⁸ Bursać, Dušan, Anđeli u paklu, Biblioteka Svjedočanstva, Banja Luka, 2006, str 169. -185. i Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, NIRO Školske novine, Zagreb, 1982, str. 50. - 51.

bez ikakvog pitanja, prevedena u katoličku vjeru. Nedugo iza toga smo i krizmani.» Ljubica tvrdi da je pokatoličenje i krizmanje prvodio nadbiskup Stepinac. Isto tako, tvrdi da je u logor dolazio i dr. Ante Pavelić i pitao mališane da li im je dobro, te im govorio da im mora biti dobro. Na to pitanje jedna djevojčica je rekla da im nije dobro, pa je dobila takove batine, da je jedva ostala živa. Dalje svjedoči: »Za dolazak Pavelića u logor, posebno smo vježbali ustaški pozdrav, a kako je veoma male djece bilo mnogo, učenje je bilo veoma naporno i sporo.

«Za svaku, pa i najmanju pogrešku, dobivali smo batine. Prije nego što su nas počeli tući, skinuli su gaće i hlače ili suknju, ovisno da li se radilo o muškom ili ženskom djetetu, pa bi nas pletenom brzovom šibom batinali. Poslije batinanja nismo bili u stanju ni sjesti, a ni leći. Sve nas je užasno boljelo.» Batinanje je najčešće obavljala časna sestra Dragoberta. Kada ih je šakama tukla sestra Flavija, poslije toga se žalila govoreći: «Jadne moje ruke, al' su se umorile.» Časne sestre su, nakon što bi djecu smjestile na spavanje počesto organizirale pijanke. Događalo se da su u logoru ustaše pokušavale poubijati djecu, ali im to nije dozvoljavala časna sestra Gracioza. Časna sestra Dragoberta, koja je bila i izrazito ružna, kada bi tukla djecu, iskesila je svoje velike prednje zube, pa je više ličila na zvijer nego na ženu. Nasuprot nje, Ljubica tvrdi da je časna sestra Gracioza bila prava ljepotica i, u odnosu na druge časne sestre, njihov anđeo čuvar.

Logor su u bunkerima najprije čuvali Talijani. «Po odobrenju časne sestre Gracioze, odlazila sam do žičane ograde kod logora. Jedan talijanski vojnik više puta bi dao mali vojnički kruh, kojeg smo dijelili na manje djelove, kako bi što više djece dobilo barem malo kruha.» Uskoro je Talijan otišao kući, a umjesto njega je, na straži bio vojnik, čiji govor nije razumjela. Rečeno joj je da više ne dolazi do ograde. Kasnije je shvatila da je Talijan otišao kući zato što je Italija kapitulirala.

Ljubica se ne sjeća ni približno datuma, kada su ustaše pred logor kamionima dovezele veliki broj djece. Čula je da se govori da su ta djeca stigla iz logora Jasenovac. Bila su čak mršavija od djece iz Jastrebarskog. Kostu su im stršale, a oči gorile. Kada su ušli u logor, polijegali su po travi, čupali je i jeli. Hranu za taj dan, koja se sastojala od graha, dali

su toj novo pridošloj djeci. Onako izgladnjela djeca, nakon što su se najela teške hrane, na veliko su umirali. Svaki dan su odvoženi mrtvi u velikim sanducima. Ukoliko neko mrvo tijelo ne bi uspjeli cijelo ugurati u sanduk, jednostavno bi ga prelomili i na taj način smjestili među druga mrtva tijela. Za dvadeset dana umrlo je gotovo šest stotina djece. Na taj način kolona dovedene djece iz Jasenovca završila je u mrtvačkim sanducima, a da ih nismo stigli ni upoznati.

U logoru djecu nisu šišali niti su ih kupali. Uši su se namnožile u tolikoj mjeri da ih je bilo posvuda, od odjeće pa do kose. Tjerali su nas da uši uništavamo, što smo i činili. No uši nismo mogli uništiti samo ručno, bez drugih sredstava. Časne sestre bi pred dijete stavile papir i dva do tri puta povukli češljem kroz kosu. Koliko je ušiju ispalo iz kose, toliko su dobili udaraca.

Dočekala je oslobođenje u logoru. Sjeća se da je u logor ušao nasmijani partizan i rekao im da su slobodni. No, kada je ugledao izgladnjelu djecu, zajedno je s njima zaplakao. Za tim partizanom stigle su mlade partizanke, koje su, od tog trenutka preuzele brigu za djecu. Najprije su ih nahranile, a zatim su organizirale nastavu. Upraviteljica im je bila Betika Jesih, a odgojiteljica Vesna Štrukelj. Iz doma su odlazili kući, ukoliko je tko još imao živu rodbinu. Oni, koji nisu imali rodbine, smješteni su u đачke domove, radi obrazovanja.

Stojan Burazor, rođen 1937. godine, ispričao je da je 1942. godine zajedno s roditeljima i suseljanima istjeran iz svog sela ispod Kozare, kojem tada nije znao ni ime. Svi ljudi uhvaćeni u ustaškom i njemačkom napadu na partizane na Kozari, otjerani su u logor Cerovljani kod Jasenovca. U tom logoru odvojen je od majke Anđe i otpremljen u logor Sisak. Ne sjeća se kada je otpremljen u logor Jastrebarsko niti kojim je sredstvom prevežen. Pamti prolazak kroz veliki grad i zgrade s kulama, te prostor s puno drveća. Sjeća se drvenih vrata kroz koja su bili uvedeni u zgradu. Iznad tih vrata bio je znak Crvenog križa. Pamti da je u prostoriji, u koju su bili dovedeni, bilo puno djece, koja su se stiskala po kutovima i uz zidove. Nije zapamtio čime su ih hranili, ali se zato dobro sjeća da su ih plašili neakovim vragom s rogovima. Dugo vremena je osjećao strah, kada bi se sjetio tog vruga kojima su im

utjerivali strah. Lako je zamisliti kakav je dojam ostavljao «krampus» na, i tako do krajnjih granica zaplašenu djecu.⁵⁹

Ankica Jevtić, sjeća se teškog života u logoru. Časne sestre su nastojale od njih napraviti poslušnike, bez svoje volje i bez identiteta. Izmišljali su sve i svašta samo da bi ih kažnjavali. Časne sestre, koje su ih čuvale, uživale su u batinanju. Međusobno su se natjecale u izmišljanju novih kazni. Da bi neko dijete dobilo batine ili išlo u samicu, bilo je dovoljno da se malo glasnije nasmije. Ukoliko je u snu ili bunilu spominjalo majku i to je bio povod za kažnjavanje. Uz kažnjavanje, trpjeli su i stalne prijetnje. Ipak, najteže im je bilo kada su ih dovodile časne sestre da gledaju što rade s mrtvom djecom. Leševe su trpale u drvene sanduke, u kojima se dovozio šećer, polijevali ih nekom crnom tekućinom, nakon čega su pokojnici odvoženi na groblje. Smrad te tekućine ostao joj je u sjećanju za cijeli život. Povremeno su ih odvodili na groblje i nad rakama prijetile kojekakvim kaznama.

Časne sestre su se izvježbale i u mučenju glađu i posebnim načinom liječenja. Bez jela se ostajalo veoma lako. I ono malo juhe i komadić kruha često im je bio uskraćen. Da bi preživjela, djeca su se nastojala snalaziti na razne načine. Jeli su korijenje biljaka, koru bukava, gloginje. Ako su za takovo hranjenje saznale «časne», morali su piti toplu slanu vodu. Mučenje glađu, kao jedna od brojnih metoda kažnjavanja, sastojala se i u tome da su «časne» postavljale hranu u hodniku, pa ako je netko posegnuo za tom hranom, slijedile su batine. Broj batina se određivao prema broju, kojeg je logoraš imao. Ankica je imala broj 56.⁶⁰

Milan Stojnić, sjeća se da je svakog dana u logoru Jastrebarsko umiralo od šestero do desetero djece. Natpis na spomeniku u Jastrebarskom od 468 (ustvari 469) umrle djece, odnosi se samo na one iz logora Jastrebarsko. Umrlu djecu odvezio je kočijaš Mirko u

⁵⁹ Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, strana 47. / Napomena: Teško je vjerovati da bi netko od djece izdržao tolike batine, osobito onako izgladnjela i bolesna.

⁶⁰ Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, str. 48. Napomena: Nije vjerojatno da bi bilo koje dijete izdržalo tolike batine, imajući u vidu njihovu fizičku konstituciju.

kolima, u kojima je dovozio hranu za logoraše. Mrtvu djecu su trpali u kola, kao da se radi o stvarima, a ne o ljudskim bićima. Bilo je slučajeva da su i živu djecu stavljali u kola, jer su smatrali mrtvim svako dijete koje se nije moglo dići.

Bilo je teško bolesne djece, od dizenterije, zaušnjaka i s visokom temperaturom. Događalo se da manja djeca, zbog visoke temperature nisu bila pri svijesti, pa su i njih smatrali mrtvima. Starija djeca su nastojala tu manju djecu hraniti, ali je to teško išlo, jer su manja djeca stalno dozivala majku i na hranu nisu ni gledala.

Kada se uzme u obzir da je logor Donja Reka postojao samo tri mjeseca, a s obzirom na smrtnost, proizlazi da je samo u tom logoru umrlo oko 540 djece. Sve te žrtve nisu ni evidentirane, jer je grobar Ilovar vodio evidenciju samo za djecu umrlu u logoru Jastrebarsko.⁶¹

Branko Šuškalović, rođen 1930. godine u selu Hrtić, kod Dvora, sjeća se da je 19. lipnja 1942. godine uhvaćen od ustaša zajedno s bratom. Ustaše su ih dovele do željezničke stanice Kostajnica te ih ugurali u već pretrpani vagon sa ženama i djecom. U drugom vagonu nalazili su se muškarci. U vagonu je bilo strašno zagušljivo, a ustaše su zahtjevale da svi šute. U toku noći zavladao je mir pa su se žene ohrabrile i počele pozivati stražare da otvore vagone. Doista su se stražari odazvali i vagone otvorili, jer nisu bile na straži ustaše, već domobrani. Ujutro su stražu ponovo preuzele ustaše, pa su vlakom preko Sunje dopremljeni u Okučane. Putem nisu dobili ni hranu, a ni vodu. Iz Okučana su kamionima otpremljeni u logor Stara Gradiška. Bili su smješteni u zgradu zvanu Kula, u kojoj su se većinom nalazila djeca. Mogli su izlaziti samo do bunara u koji su se slijevale otpadne vode. Ipak su tu vodu pili, jer drugog izbora nisu imali. Pri prolazanju hodnikom nailazili su na mrtvu djecu, umrlu prethodne noći.

Samo par dana po dolasku u logor Stara Gradiška, ustaše su počele odvajati djecu od majki. Odvajale su djecu do 14 godina na jednu stranu, a one starije na drugu. Odvajanje djece bilo je popraćeno plačem i kricima majki koje nisu željele predati ustašama svoju djecu. Stariji muškarci od 15 godina naviše, otpremljeni su u Njemačku na

⁶¹ Rašić, Tomo, isto, str. 48/49.

rad, dok su mlađi i dalje ostali u Staroj Gradiški. Svu djecu su logorske vlasti ošišale, a zatim su ih učili pjevati ustaške pjesme. Ujedno su dobili odjeću sa ustaškim znacima. Učili su ih koračati i pozdravljati fašističkim pozdravom.

Iz logora Stara Gradiška, gdje su proveli gotovo mjesec dana, prebačeni su u Zagreb. Na kolodvoru su ih dočekali aktivisti Crvenog križa i dobro ih nahranili. Ipak, u Zagrebu se nisu zadržavali, jer su nastavili put preko Križevaca do Gornje Rijeka. Logor za djecu nalazio se u dvorcu ispod sela Gornja Rijeka. Stražu su vršile ustaše iz sastava logora Jasenovac. Prema djeci ustaše su postupale strogo, tukući ih i kažnjavajući, često i bez ikakvog razloga. Hrana je bila veoma loša tako da su svi izgledali kao hodajkući kosturi.

Zbog raznih bolesti uzrokovanih nehigijenom i lošom ishranom, djeca su svakodnevno umirala. Po umrle dolazio je grobar i odvozio ih negdje da ih sahrani. Stariji dječaci dobili su drvene puške s kojima su držali stražu na određenim mjestima u logoru. Na taj način su ih odgajali da postanu ustaški vojnici.

Kada je zaprijetila opasnost da u Gornju Rijeku dođu partizani,

(K.b.1497) Kroz sabirni logor u Jablancu prošlo je tijekom ljeta 1942. oko 10.000 Srba s Kozare

ustaše su ih preko Zagreba odvezle u Jastrebarsko. U odnosu na logor Gornja Rijeka, režim u Jastrebarskom je ipak bio nešto blaži. Djecu su čuvalе časne sestre i fratri. U jednom momentu djeca su se pobunila zbog loše hrane, pa je iz Zagreba došao predstavnik vlasti da ispita o čemu se radi. Poslije toga došlo je do manjeg poboljšanja u ishrani.

I u Jastrebarskom se svaka neposlušnost strogo kažnjavala. Čuo je da je jedno neposlušno dijete jedna časna sestra krampom ubila. I u ovom logoru mnogo je djece umrlo ili bilo ubijeno.

Kolovoza 1942. godine logor Jastrebarsko našao se u rukama partizana. Borci IV Kordunaške brigade, koji su oslobodili djecu, povelі su ih prema Žumberku. Ipak, zbog napada ustaša, brigada se povukla i povelа djecu koja su mogla izdržati duže putovanje. One, koji nisu mogli duže hodati, ostavili su seljacima na brigu. Tu djecu su ustaše uhvatile i sprovele u Zagreb, dok su mnoge seljake strijeljali. Čak su i neka djeca tada bila ubijena. Iz Zagreba su preko Ludbrega stigli u selo Zdelovo. U tom selu je ostala grupa dječaka koju je preuzeo jedan mladi svećenik. Rekao im je da će se za njih brinuti crkva i on. Ustvari, svećenik je kod ustaških vlasti ishodio da puste dio djece, s obrazloženjem da će pomoći seljacima u poljoprivredi, umjesto mladića koji su u vojsci. Doveo je djecu u župni ured i rekao im da će biti raspoređeni kod seljaka. I stvarno, drugi dan su došli seljaci i uzeli sve krupnije i jače dječake, dok je njega uzela jedna mlada žena iz sela Štefanac. Bio je prihvaćen kao član obitelji i nakon dugog vremena uživao u slobodi.⁶²

⁶² Pisana izjava Šuškalо Branka nalazi se kod autora ove knjige.

Napominjem da su svjedoci iznosili svoja sjećanja na dane provedene u logorima tek kasnije u poodmakloj životnoj dobi i da zato ima i kontradikcija. Ipak, svi ističu patnje, glad, bolesti, maltretiranje od strane ustaša i većine časnih sestara, te veliku smrtnost djece. Nisu zaboravili ni plemenite ljude koji su se brinuli za njih ili ih spašavali.

VI. Spašavanje djece

Stradanje srpske djece tijekom II. svjetskog rata na teritoriju NDH doista se može reći da je bilo biblijskih razmjera. Otrgnuta na silu od svojih roditelja, prolazila su veoma težak put gladi, zastrašivanja, pa i batina. Prolazili su kroz logor Stara Gradiška, Jasenovac, Sisak i druge, dok nisu stigla u prihvatilišta ili nešto blaže logore za djecu. Već za vrijeme zatočenja srpske djece u Staroj Gradiški, nakon njemačke i ustaške ofenzive na Kozaru, u Zagrebu se saznalo za strahote kroz koje ta djeca prolaze.

O spašavanju kozaračke djece pisala je i povjesničarka **dr. Narcisa Lengel Krizman** u zborniku «Djeca, rat, revolucija». Navodimo skraćeni prikaz odluke o spašavanju djece, kako ga je opisala ova cijenjena povjesničarka. «Zvjerski postupci ustaša u njihovim logorima postali su opće poznati, pa su oni pod pritiskom javnog mišljenja, a svakako na sugestiju Nijemaca i uz njihovu privolu, od ljeta 1942. godine dozvolili pojedinim ekipama Crvenog križa iz Zagreba, da u sabirnim logorima Jasenovca i ostalim sabiralištima preuzmu tzv. kozarsku partizansku djecu. Za tu su djecu osnovani novi logori, koji su figurirali pod nazivom «dječjih domova» ili «prihvatilišta za djecu izbjeglica». Da kamuflaža bude potpunija, pri tome su koristili organizaciju Crvenog križa i Ministarstvo udružbe i socijalne skrbi, koje je preuzelo opskrbu tih novih logora. Sigurno je da su ustaše nastojale stvoriti utisak da se u tim specijalnim «dječjim ustanovama» vodi i socijalna briga o djeci. Djecu su inače, u tim sabiralištima ostajala kraće vrijeme (nakon provedenog zdravstveno zaštitnog roka), a zatim ih se - prema odredbi Ministarstva udružbe od 23. kolovoza 1942. godine, trebalo dati «na odgoj» i to:

1. roditeljima, ukoliko ne postoje politički razlozi protiv ove

predaje;

2. hrvatskim i katoličkim, seljačkim i građanskim obiteljima:

3. državnim i posebičnim dječjim domovima i odgojnim zavodima, ako to zahtijevaju posebni razlozi. Dojenčad i mala djeca, za koje ne postoje potrebni podaci, imaju se proglasiti nahodima i s njima postupati prema postojećim zakonima. Sva djeca smatraju se pitomcima Državne dječje zaštite ministarstva udružbe.

Tada je započela velika i humana akcija spašavanja tisuća i tisuća djece; akcija u kojoj su se angažirali mnogobrojni pojedinci, ustanove i cijele organizacije.⁶³ Bez takve akcije, malo tko bi od djece preživio uvjete logora.

O spašavanju srpske djece s prostora Kozare, koje su ustaše bile zatočile u Staroj Gradišci i drugim logorima, svjedoči i **Jana Koch**, socijalna radnica u Hrvatskom Crvenom križu: «Na zagrebački Glavni kolodvor stigao je još jedan transport djece iz koncentracionog logora Stara Gradiška. Na trećem kolosjeku, na kojem se zaustavio vlak, čekale su sestre u uniformi Crvenog križa s kantama čaja za prvu okrijepu.

Znali smo da će djeca biti u teškom stanju, jer smo već imali iskustva s ranijim transportima djece. Ali ono što smo ugledali kada smo počeli otvarati marvene vagone, nismo mogli ni zamisliti da se to moglo dogoditi nejakoj djeci, od koje najstarije nije imalo više od pet godina.

Iz vagona se širio vonj od dizenterije. Sestre su bez oklijevanja pograbile kante s čajem i popele se u vagone. U čaj su namakale gaze i blažile od vrućine, bolesti i žeđi ispucana dječja usta. Pred vagonima skupljali su se putnici koji su se tu zatekli. Zurili su u vagone, u djecu, koju su se glasno žalila i negodovala.

Kad smo poskidali djecu iz vagona i to najprije onu koja su mogla stajati, počeli smo s proziovkom. Ali djeca su preplašena i uopće se ne odazivaju. Nepovjerljiva su. Pozivamo ih po imenu. Neka se javljaju, ali opet ne svi. Najmanji kažu da su mamini i tatini, nešto stariji da su Stojanovi i Đokini. I to je sve...

⁶³ Lengel – Krizman, dr. Narcisa, Akcija spašavanja kozaračke djece, Zbornik Deca, rat, revolucija, Beograd, 1981, str. 309.

Pozivamo, brojimo i kao god zbrajamo nedostaje još oko 250 mališana. Gdje su djeca? Kamo su nestala? Zar je moguće da su putem izgubljena? Svašta pomišljamo, a onda ponovno zagledamo u vagone. U tamnom kutu jednog od posljednjih vagona leži dojenčad, sve jedno do drugoga, nepomično. Ustrčimo se. Stavljamo ih na nosila pet po pet, onako голу, nečistu, samo poneko je odjeven u prljavu košuljicu. Nosimo ih u tzv. nečistu baraku, gdje na kupanje čekaju i sva ostala djeca. Neka stoje strpljivo u redu, druga sjede ili leže na nosilima.

Pitamo djecu poznaju li dojenčad; imaju li među njima braću ili sestre? I radosti nema kraja – neki od njih zaista znaju, ne samo za braću, već i za djecu svojih susjeda. Njihovom pomoću identificiramo priličan broj djece. Ipak, većina tih najmanjih ostaje bezimeno...

Okupanu djecu nosimo u čistu baraku, na čiste plahte. Slažemo ih jedne do druge i po nekoliko njih zamatamo u jednu ponjavu. Djeca su sada življa, plaču, nemirno se bacaju nožicama i ručicama, otvaraju se mala usta i traže hranu. Čučimo kraj djece, a u svakoj nam ruci po jedna bočica. Nutkamo djecu, ali ona koja su bila naglo otrgnuta od majčinih grudi ne poznaju «dudu» i odbijaju hranu. Osim toga ona su već satima bez hrane. Naša nepoznata lica samo ih rastužuju i plaše. Svaki čas mijenjamo plahte koje su vlažne od proljeva. U stolici krvave krpice crijeva. Još iste noći tiho i bez plača gase se male oči, koje su nas do zadnjeg časa pažljivo promatrale, tražeći među tolikim licima samo jedno, njima najdraže i najmilije, majčino lice..⁶⁴

Julka Medinac – Marinić sjeća se kada su odgojiteljice iz mjesta Rude kod Samobora, prvi puta ušle u baraku u Jastrebarskom, gdje su boravila zatočena djeca. Slušale su uzvike: «Nemojte nas ubiti. Joj, nemojte moju seku. Nemojte nas tući.» I odgojiteljice su plakale zajedno s tom preplašenom dječicom, koja se bojala svih i svakoga, jer su samo dobivala batine. Djeca iz početka nisu znala da ih odgojiteljice žele spsiti, pa zato nisu imala povjerenja u njih. Često su umirala bez jauka, tiho kao da su zaspala.

⁶⁴ Zbornik Deca, rat, revolucija (NOB u brizi za decu)-Titovoj generaciji slobode, J. Koch, Sjećanje- spašavanje djece u Zagrebu u toku 1941.-1943, Beograd, 1981. strana 286- 291.

Prvih dana hranile su djecu čajem, zaprženom juhom i drugom hranom koju su dobivale u baraci. Sa djecom su neprekidno radili dan i noć i same su spavale u barakama. Postepeno su se djeca počela oporavljati, pa su ih izvodile iz baraka na sunce. Dio djece su preselile u Donju Reku, u prostorije bivše ciglane. Djecu su razvrstale po starosti i veličini da bi im se, kroz priče, mogle što više približiti. U Reci su preuzele kazane i kuhanje, pa su mogle poboljšati hranu za djecu. Svako jutro vodile su djecu na potok da se umiju, zatim na doručak. Poslije doručka odvodile su djecu na livadu, a tamo kod vinograda navraćali su i partizani.

Imena djece nisu znale, jer im ni sama djeca nisu mogla ili znala reći kako se zovu. Za neku djecu imena su rekle žene, koje su imale malu djecu i zato su im dopustili da ostanu s djecom. Ustaše su u djeci ubile svaku iskru života. Obraćali smo im se sa «sestro» i «brate», jer nam ni sama djeca nisu znala reći kako se zovu. Postepeno smo uspostavljali povjerenje kroz razgovore i igru. No, izmučenu djecu napale su razne bolesti, od kojih su mnoga umrla i tako bitno umanjila napore odgojiteljica da ih što više spase.⁶⁵

I **Vjera Rašković-Zec**, u knjizi «Latice jednog cvijeta» opisuje stradanje djece u logoru Jastrebarsko, ali i one humane ljude, koji se nisu ustručavali pomoći toj djeci kad god i gdje god su mogli. Opisala je surove metode preodgoja, kojima su se služile pojedine «časne sestre» kako bi još više uplašile tu i tako, na smrt preplašenu djecu. Na stropu su nacrtale veliko oko i ispod njega napisale: «Božje oko uvijek gleda, sakrit mu se ništa neda». Ujedno su u jednu kutiju stavile kocke šećera, koji preglednjela djeca nisu smjela dirati. Ukoliko je netko od njih ipak uzeo koju kocku, zatvorili su ga u neku mračnu skućenu prostoriju, bez tračka svjetla i još su ga i tamo plašile neakovim «krampusom». Posljedice takvih postupaka često je bila smrt ili potpuni duševni slom.

Svjetlo u tu krajnje mračnu sredinu unijele su učenice odgojiteljske škole iz mjesta Rude kod Samobora. Njih je u Jastrebarsko, uspjela

⁶⁵ Rašić, Tomo, str. 49/50

uvesti profesorica Tatjana Marinić. Upozorila je učenice da ništa ne pitaju djecu, što bi ih moglo uzrujati. Rekla im je tko su i odakle zatočena djeca i u kakvom se stanju nalaze. Ipak, kada su učenice vidjele stvarnu situaciju, prenerazile su se. Djeca su bila potpuno izglednija, u dronjcima i veoma uplašena. Tatjana Marinić je uložila mnogo snage i snalažljivosti da dođe do hrane i da što bolje zbrine djecu. S druge strane, časne sestre su se svojski trudile da otežaju rad odgojiteljicama, te da od te djece stvore ustašku mladež.⁶⁶

Profesorica Marinić je, kao član KP održavala bliske veze s antifašistima iz Ministarstva udružbe NDH, profesorima Kamilom Breslerom i Velimirom Deželićem, koji su također pomagali pri zaštiti djece, kao i mnogi mještani iz Jastrebarskog. Dok su se nad djecom izvivljavale «časne sestre», u tisku NDH je pisalo da su djeca na ladanju, te da se oporavljaju od strahota preživjelih kod partizana. Komentirajući bezočne laži novinara, jedna od učenica je pitala: »A zašto ustaše ne šalju svoju djecu amo, kad je sve tako lijepo? Zagreb im je blizu, imaju na raspolaganju park, grofovski dvorac, ribnjak, voćnjak, časne sestre, njih odgojiteljice i naravno, besplatan prevoz mrtvih do mjesnog groblja». Te mlade djevojke gledale su kako svakog dana umiru djeca, a one im ne mogu pomoći. Trebalo je izvjesno vrijeme da se djeca oslobode i prihvate odgojiteljice iz Ruda. Sređujući kartoteku, sa užasom su shvatile veličinu tragedije. Za velik broj djece pisalo je da su umrla, a da im nije zapisano ni ime i prezime.

Prema kartonima proizlazilo je da je od osnutka logora kroz njega prošlo 3.336 djece, a da ih je umrlo 1.011, u ukupno tri dječja logora. U stvari, umrlo je puno više djece u logorima NDH za djecu. U samom Jastrebarskom je umrlo 468 zatim u Reki, Loboru, Sisku i Staroj Gradiški, na stotine. U Zagrebu u gradskoj bolnici za zarazne bolesti umrlo je 338 djece, u dječjem prihvatilištu «Josipovac» 353; u zavodu za gluhonijemu djecu 86; u dječjem prihvatilištu Doma hrvatskih učitelja 34; u dječjoj klinici 18; u Zakladi bolnice «Rebro» 10; u bolnici Sestara milosrdnica, Vinogradska 3; u zubnoj klinici 2; u klinici za uho, grlo, nos i na odjelu za TBC državne bolnice po jedno

⁶⁶ Rašković- Zec, Vjera, Latice jednog cvijeta, Školske novine, Zagreb, 1987.

dijete. U transportu je na raskužnoj postaji umrlo 8 i kod usvojitelja još 8 djece, što je ukupno 862 djece, umrlih u bolnicama i prihvatilištima Zagreba. Od 12.000 srpske djece, spašeno je 9.000 dok ih je 3.000 umrlo. Koliko ih je još umrlo po selima i na putu do logora, gotovo je nemoguće utvrditi.

Na spomeniku sahranjene srpske djece, umrle u bolnicama i prihvatilištima, nema imena djece, već samo ukupan broj. Mnogo djece nije znalo kako se zovu, jer su bila premlada da bi zapamtila svoje ime. Zato je većina njih vođena pod «nepoznato».

Svjedok **Milan Vujić**, i sam zatočenik ustaškog logora Jastrebarsko, naveo je da su se ustaše trudile od srpske djece odgojiti «janjičare», što je završilo potpunim neuspjehom. Za razliku od ustaša, Vujić ističe, postojala je i drugačija bratska i partizanska Hrvatska, koja se iskazivala u grozničavoj borbi da se spasi što više djece iz logora. Djecu su k sebi uzimale čisto hrvatske obitelji i o njima se veoma predano brinule. Za te postupke trebalo je prave hrabrosti, ali oni nisu odustajali. Zato nikada ne može zaboraviti staru majku, Hrvaticu Maru i njenog sina Vladimira, iz jednog sela kod Koprivnice, koji su ga prihvatili bolesnog iz Jastrebarskog i čuvali ga do kraja rata. Ovako su postupale brojne obitelji Hrvata, koje nikada nisu prihvatile ustaški poredak, niti su odobravale metode obračuna s drugim nacijama, rasama i vjerama.⁶⁷

Bilo je doista veoma humanih ljudi, koji su djecu prihvatili i s njom postupali, kao da su njihova, ali i takovih, kojima su djeca služila samo kao radna snaga. Ipak, najveći broj ljudi, a sve su to bili Hrvati, prema djeci su se odnosili veoma humano.

O tome svjedoče i usvojena djeca. Gojko Knežević, Zorka Delić, Mihajlo Veljić, ali i mnogi drugi svjedočili su da su u usvojeničkoj obitelji bili tretirani kao ravnopravni članovi i zahvaljujući tome, dočekali su oslobođenje.

⁶⁷ Rašić, Tomo, str 49.

(K.b.0101a) U dječjem logoru Jastrebarsko umrlo je svako četvrto dijete

VII. Kordunaški borci oslobađaju djecu

Dok su časne sestre brinule, naravno na svoj način, da od male djece stvore katolike, ustaše su od nešto starije muške djece pokušavale stvoriti mlade ustaše. Aktivisti Narodnooslobodilačke borbe činili su velike napore da djeci olakšaju život, prvenstveno putem usvajanja.

Ipak, najviše djece oslobodila je Narodnooslobodilačka vojska. Kako je to izgledalo, svjedoče sami sudionici u akciji oslobođenja. Evo što su ispričali: Četvrta Kordunaška brigada NOV Hrvatske imala je zadatak da preko Jastrebarskog u Žumberku ojača Narodnooslobodilački pokret. U zoru 26. kolovoza 1942. godine brigada je izvršila napad na Jastrebarsko i nakon kraće borbe rastjerala ustaško-domobransku posadu. Odmah su krenuli kroz Jastrebarsko prema Žumberku. Zatočena djeca su čula pucnjavu i počela vikati: «Partizani, partizani». Časne sestre su nastojale ukloniti djecu da ih borci NOV ne vide. No, djeca su i dalje snažno vikala pa su ih časne uklonile od prozora. Partizan Stevan Tesla čuo je plač i zapomaganje djece pa je provalio vrata barake i u njoj zatekao mnoštvo jadnika. Djeca su nahrupila na vrata kako bi se domogla slobode. Borci su bili zatečeni videći tu jadnu, mršavu i izgladnjelu djecu, koja su ih radosno pozdravljala i grlila. Zaplakala su od radosti i sreće mnoga djeca, a s njima i prekaljeni borci, ali od tuge, videći što je ustaški režim od djece učinio. Bilo je boraca, koji su među ovom djecom pronašli brata ili sestru. Izgladnjeloj djeci dali su svu hranu, koju su tog trenu imali uza se. Ipak, djeca su bila toliko gladna da su jela do čega su god stigla. Na poljima su pojela bijelu repu, mrkvu, pa čak i travu. Borci sa sobom povelu sve koji su mogli hodati. Ipak, neki su ostali u logoru, dok su borci slabiju djecu bili rasporedili kod seljaka. Najsnažnijih 350 dječaka i djevojčica, borci su otpratili na Kordun.

Sudionici akcije oslobođenja djece sjećaju se tih događaja i nakon mnogo godina. Bivši borac Četvrte Kordunaške brigade **Ilija Gvozdić** ispričao je da su po ulasku u barake logora, a ranije konjušnice u Jastrebarskom, zatekli jeziv prizor. Djeca Srba pokupljena po Lici, Kordunu, Baniji, Slavoniji i Bosni, od tri do trinaest godina starosti, iscrpljena glađu i mučenjem, ličila su na žive kosture. Bila su obučena u žute ustaške uniforme. Ležala su na podu u četiri reda, jedan do drugog, kao sardine u konzervi. Samo je kroz sredinu barake bio prolaz. Djeca su ležala s glavom prema prolazu. Tako je bilo i u dvorcu Erdödy. Uz djecu je bilo i nekoliko časnih setara. Ostale su bile u manjoj baraci u kojoj je bio i sanitetski materijal.

Na poziv boraca, djeca su krenula s njima prema selu Hrastje. Veća djeca nosila su manju, a to su činili i borci, kako bi se kolona što brže kretala. Djeca navikla na zapovjedi, sve su izvršavala bez pogovora. Kada su došla do vinograda i kukuruzišta, pojela su sve, što se jesti moglo i u tome ih nitko nije mogao spriječiti.⁶⁸ Iza njih je ostala pustoš.

Anica Martinović sjeća se da se kolona u kojoj se i ona nalazila, ubrzano kretala prema sv. Jani. Odjednom su čuli neki čudan zvuk. Kada se okrenula, ugledala je mnoštvo polugole djece. Trčala su, vikala i plakala. I ona su žurila zajedno s borcima da se čim prije sklone s ceste i izbjegnu mogući napad neprijateljske avijacije. Neka su se zaustavljala kako bi se domogla hrane. Čupala su i jela repu, mrkvu ili nešto drugo, što su mogla pojesti. „Gledajući ih, još sam više zamrzila rat i sve one koji su tu i drugu djecu i ljude toliko obezvrijedili, da su bili u rangu životinja, koje se bore za goli opstanak.“ U šumi u Žumberku prišli su prebrojavanju djece i utvrdili da ih je bilo 727, dok je još mnogo njih ostalo u logoru. Saznali su da je preko 400 djece umrlo u logoru.⁶⁹ U Jastrebarskom su zaplijenili kola natovarena šećerom, pa su im, radi

⁶⁸ Rašić, Tomo, isto, strana 53.

⁶⁹ Tek kasnije je utvrđeno da je stvarni broj mrtvih 480

vraćanja snage, podjelili taj šećer. Mnogi su prepoznali svoju mlađu braću i sestre. Do Anice je dotrčao dječčić i zagrlio je. Anica je rekla da se toliko iznenadila da nije znala što bi učinila, jer nije prepoznala dječaka. Prvi se javio dječak i rekao da se zove Rade Katić i da je is Sjeničaka i da je Anica bila njegova učiteljica. Od sreće se rasplakala, jer je pomogla da se ta dječica izbave iz ropstva.

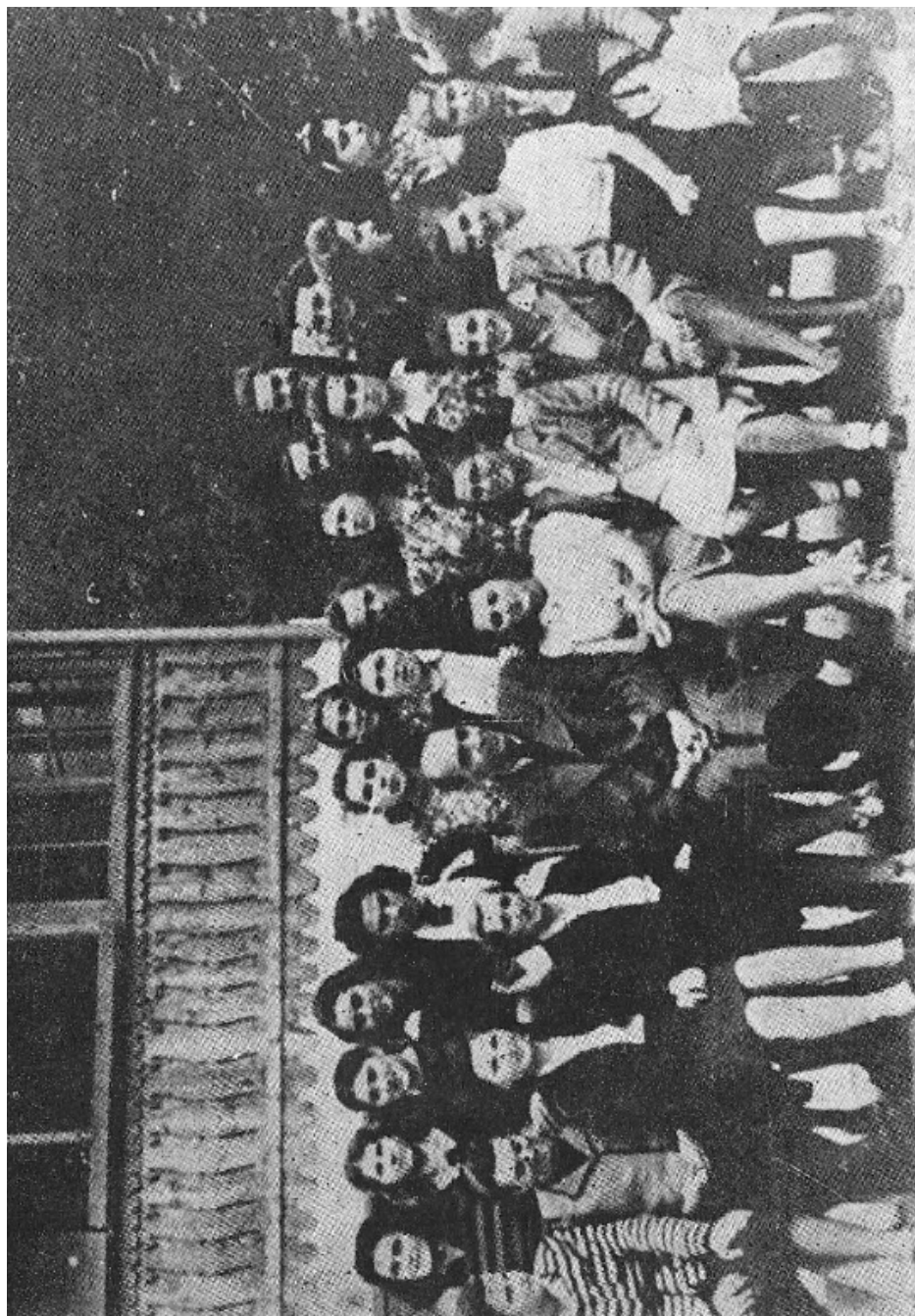
Kolona boraca i djece kretala se po brdovitom i teškom terenu. „Djeca drže korak s odraslima iako su im noge izranjavane, jer nisu imala obuće. Borci nose manju djecu, koja su se uz njih čvrsto privila, želeći konačno osjetiti malo nježnosti i topline.“ U selu Pećno ostali su, na odmoru, nekoliko dana. Rasporedili su djecu po kućama kako bi se što prije oporavila. Terenske čete bile su zadužene da svu djecu prebace preko Kupe na prostor Korduna, Banije i Bosanske krajine.⁷⁰

Branko Žutić, borac IV. Kordunaške brigade zapamtio je viku zatočene djece, koja su kroz Jastrebarsko uzvikivala: «Živjela sloboda! Živjeli partizani!» Buka je bila zaglušujuća. Djeca su trčala prema središtu mjesta. Dolazila su iz baraka u kojima su bila zatočena. Oko baraka bila je postavljena bodljikava žica, da spriječi svaki pokušaj bjega djece, ali je i ta prepreka bila savladana.

Nakon dugog vremena domogla su se slobode pa su potrčala prema njivama da dođu do hrane. Kidala su kukuruzne klipove, čupala repu i mrkvu i sve to jela, često i s lišćem. Toliko su bila izgladnjela da im je i takova hrana bila vrlo privlačna. U voćnjacima su također pobrali i zeleno voće. Nitko ih nije mogao zaustaviti, dok se nisu bar donekle zasitila, a da je i pokušao, u tome ne bi uspio. Bila su toliko mršava da su im sve kosti stršale. Vidio je djevojčicu od jedno devet godina, koja je na leđima nosila svoju sestru staru oko godinu i pol. Borci su, koliko god su mogli, pomagali djeci kako se nikada više ne bi vratila u ropstvo.⁷¹

⁷⁰ Rašić, Tomo, strana 54-55.

⁷¹ Rašić, Tomo, isto, strana 54-55

Tatjana Marinić sa svojih 26 suradnica, medicinskih sestara i učenica Škole za
odgajatelje

Humanisti na djelu

U novinama Nova Hrvatska od 23. srpnja 1942. godine pisalo je: «Djeca, koja su oslobođena iz partizanskog ropstva, oporavljaju se od pretrpljenih patnji na državnom dobru u Jastrebarskom. Imaju crne kape s ustaškim znakom. Časne sestre su ih naučile moliti Bogu. Ona pjevaju narodne pjesme, uče povijest Bosne i bave se tjelesnim vježbama. Među njima skoro da i nema bolesnih. U lošem stanju su samo ona djeca, koja su bila u ropstvu partizana. Roditelji, koj su napustili logor i koji dolaze u posjetu svojim sinovima i kćerima, veoma su radosni kada vide da se s djecom tako pažljivo postupaju». Ovakove vijesti objavljene u vrijeme NDH i danas služe ustaškim nostalgicarima da negiraju postojanje ustaških zločina. To što je istina radikalno drugačija, njih ne zanima. Katolička crkva u Hrvatskoj ni jednom još nije osudila one svoje pripadnike, koji su vršili zločine ili su pomogli da se zločin izvrši. Zatvaranjem očiju pred stvarnošću, neće uništiti istinu, ma kolikogod se oni trudili.

Dok je ustaška «promičba» širila laži o položaju zatočene djece u logorima, mnoga od te djece borila su se za goli život. Kako su ta djeca izgledala, o tome najbolje svjedoče brojne fotografije snimljene od samih ustaških vlasti.

Silom otrgnuta od majki, većinom nesposobna za iole samostalan život, bez dovoljno hrane, vode i higijenskih potrepština, u tom ustaškom „raju“ umirala su kao muhe. Tome su maksimalno pridonosile i časne sestre, koje su bile zadužene za brigu o toj djeci. Bezosjećajnost i vjerska netrpeljivost osjećala se u svakom njihovom postupku. Neke od njih su, prema tvrdnjama preživjele djece, vlastoručno ubijale djecu, koja su im smetala ili im jednostavno bila antipatična.

Dok su se časne sestre izživljale nad nejakom djecom, izvan logora je jačala aktivnost za spas djece. **Tatjana Marinić**, članica KPH, uz pomoć humanista Kamila Breslera i Velimira Deželića koji su bili zaposleni u Ministarstvu udružbe NDH, organizirala je djevojke iz škole za odgajateljice u selu Rude, kraj Samobora, da se bore za život djece. Jasno im je bilo da ustaše nastoje većinu zatočene djece uništiti. Angažirane

su članice SKOJ-a, kao i simpatizeri Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP), te liječnik dr. Branko Davila, koji je odigrao izuzetno značajnu ulogu u spašavanju djece. I zagrebačka partijska organizacija uključila se u ovu humanu akciju. Uključeno je i stanovništvo Jastrebarskog i drugih sela, pa je tijekom ljeta 1942. godine bilo spašeno više desetaka djece. Logor Donja Reka ustaše su proširile i u njega smjestile 2.000 djece i 25 bolesnih žena s Kozare.

Da bi koliko-toliko zbrinuli tu djecu, Tatjana Marinić je dovela osam učenica iz sela Rude kod Samobora, kao i imedicinske sestre: Ankicu Horvat, Macu Tomić te dr. Glumca. Već su nešto ranije bili angažirani i Saša Jelić, Tatjana Černozubov, dr. D. Štampar, dr. Milan i dr. Olga Bošnjaković. Doktor Nikša Černozubov je angažirao veći broj medicinskih sestara da dođu u logor Jastrebarsko. Upraviteljica Barta Pulherija pozvala je u logor Jastrebarsko časne setre. Po njihovom dolasku u Jastrebarsko, učenice odgojiteljske škole prešle su u logor Donja Reka. U logoru Jastrebarsko ostala je samo zdravstvena ekipa i Lina Padovan. Njima su se pridružile Tatjana Černozubov i Milica Škaberna. Pored pružanja zdravstvene njege, ove ekipe rade i na ilegalnom smještaju djece u obitelji antifašista. Ustaško ministarstvo udružbe i «Karitas» zagrebačke biskupije radilo je na smještaju djece kod onih obitelji koje nisu imale svoju djecu, ali u cilju njihovog odgoja u katoličkom duhu. I tu je djelovala grupa antifašista, nastojeći da ni jedno dijete ne dođe u obitelj ekstremista.

Radi daljnje organizacije spašavanja djece, u Zagreb je otputovala Tatjana Marinić, a umjesto nje je u Jastrebarsko došla Jelena Černozubov i medicinske sestre Pavica Defilipis, Sofija Vlašić i Ana Papailiopolus. Njima su se priključili brojni aktivisti NOP-a, liječnici, medicinske setre, bolničarke i pedagozi. Iako su skladišta bila puna robe, pokrivača i drugog potrebnog materijala, djeca su ležala na podu, bez pokrivača. Odgojiteljice su često, na svoju ruku, ulazile u skladište i uzimale najpotrebnije artikle neophodno potrebne djeci.

Upraviteljica logora Barta Pulherija sustavno je onemogućavala normalnu ishranu djece. Djeca su po tri dana zaredom jela samo zaprženu juhu. Ljudima, koji su logor snabdjevali mlijekom, naredila je da mlijeko donose tek u 11 sati, a ne u jutro u šest. Zbog ljetnih

vrućina mlijeko, dostavljeno u 11 sati, brzo se pokvarilo pa ga djeca nisu mogla jesti. Da bi zaobišle taj podli postupak Pulherije, odgojiteljice su organizirale sakupljanje mlijeka u selima Donja i Gornja Reka. Narodnooslobodilački odbor Jastrebarsko, koji je djelovao u ilegali, kao i odgojiteljice, organizirali su seljake da kradom u logor dopreme građevinski materijal za izgradnju zahoda. Nakon toga je odbor uputio majstore, koji su noću izgradili zahode i uveli električnu struju u prostorije u kojima su boravila djeca.

Aktivistima je bilo jasno da bez pomoći stanovnika Reke i obližnjih sela neće moći učiniti mnogo za poboljšanje uvjeta boravka djece. Seljaci su pomogli očistiti štale, okrečiti ih i pod posuti pijeskom, nakon čega je izvršena dezinfekcija cijelog prostora. Dovezli su i toliko slame, da su mogli spaliti staru i postaviti novu slamu. Taj posao su obavili za osam dana, jer je cijeli prostor bio zatrpan smećem.

Budući da su djeca ležala na slami, pokriveni samo gunjevima, iz Zagreba su tražili i dobili odjeću i pokrivače za djecu. Ipak, zbog velikog broja djece, odjeće nije bilo dovoljno da ih sve obuku. Od 2.000 djece, čak 420 ih je bilo mlađe od godinu dana. Nužno je bilo barem tu najmanju djecu smjestiti na krevete. Kada su aktivisti zatražili od upraviteljice Pulherije da za tu najmanju djecu nabavi krevete, to je odbila govoreći da spavanje djece na slami nju podsjeća na muke malog Isusa u Betlehemskoj štalici. Kada su aktivisti dopremili krevete iz sela Rude, čak je po šestero djece smješteno na jedan krevet.

Kako Pulherija nije mogla spriječiti postavljanje kreveta, sve je učinila da onemogući normalnu ishranu djece. Onemogućavala je i uvođenje struje u prostoriju s teško bolesnom djecom. Nije htjela nabaviti lijekove za liječenje djece, pa liječnicima ništa nije ostalo, nego da gledaju njihovo umiranje. Hrana, koju su «časne sestre» spakovale bila je namijenjena djeci, ali su je one slale katoličkim samostanima u Hrvatskoj, ali i u Beograd i Ljubljanu. Zato i nije čudo da je i pored svih napora brojnih aktivista, mnogo djece umrlo.⁷²

⁷² Ogrizović Slava, Zagreb se bori, Vjesnik, Zagreb 1977., str. 141. - 142.

(K.b.1467) Diana Budisavljević, jedna od najzaslužnijih za spašavanje djece iz ustaških logora

VIII. Zaključak

U pogledu statusa zatočene srpske i židovske djece ima stanovitih razlika. Najveći broj zatočenih tvrdi da su se nalazili u ustaškim logorima za djecu, dok oni, koji nisu bili u logorima, tvrde da su to bila prihvatilišta za djecu. Kada se analiziraju sve iznijete činjenice, sa sigurnošću se može utvrditi da su se srpska djeca doista nalazila u logorima. Najprije su bila zatočna u pravom konclogoru Staroj Gradiški i Jasenovcu ili kojem drugom logoru, da bi zatim, otrgnuta od majki, ukoliko nisu ubijena ili umrla, bila zatočena u logorima u kojima su se nalazila samo djeca. Prostorije, u kojima su se djeca nalazila, bile su zaključavane, a cijeli prostor oko zgrada ograđen bodljikavom žicom. Logore su osiguravale straže, pa se ni u kom slučaju ne može govoriti o prihvatilištima. Osim toga, u kojem je to prihvatilištu u svijetu umiralo i po desetak djece dnevno. Da se radilo o prihvatilištima, djeca bi bila bolje hranjena, ali i liječena. U Jasenovačkim logorima činilo sve da što više djece umre. No, u Jastrebarskom i Donjoj Reki, zahvaljujući brojnim aktivistima Crvenog križa, antifašistima, seljacima iz okolnih sela i mnogim zdravstvenim radnicima iz Jastrebarskog, Samobora, a osobito iz Zagreba, mnoga su djeca spašena.

Zlodjela ustaša, ma tko se i koliko trudio da ih negira ili umanju, tako su velika i ostavila su tako dubok trag u dokumentima i svijesti milijuna ljudi, da će se vjekovima pamtiti. Za te zločine nisu odgovorni samo direktni izvršioци, već prije svega, njihovi ideolozi, nalogodavci i podupirači. Ustaška ideologija, sadržana u ustaškim načelima, temeljila se na fašističkoj i rasističkoj teoriji i praksi. Njih su podržavali i mnogi katolički svećenici, koji se nisu libili da i s oltara šire mržnju prema Srbima. Poznato je da je i sam Papa Pio XII. gajio velike simpatije prema fašistima i da je svakom prilikom osuđivao komuniste i socijaliste. Tim putem su, kao pravi poslušnici išli i mnogi svećenici.

Rezultat nacionalističke politike u Hrvatskoj je 200.000 mrtvih.

Žalosna je činjenica da se u Hrvatskoj još uvijek čuju glasovi koji negiraju ove zločine ili ih pravdaju kao mjeru zaštite države, a neki ustaške zločine čak kroz pjesme veličaju. Strašno. Čime su to djeca ugrožavala bilo koga, pa tako i tu okupatorsku tvorevinu NDH. Svjedoci smo oživljavanja nacionalnog ekstremizma u nizu država Europe, pa i u Hrvatskoj, što stvara nove preduvjete za mogući, još krvaviji rat.

I prekapanja grobova, čije se žrtve pripisuju borcima NOR-a, trebaju poslužiti kao dokaz da su u ratu svi bili barem jednaki ili čak da su borci NOV počinili veće zločine od ustaša. Stoga ne čude pojave isticanja ustaškog znakovlja, fizičkih napada na osobe drugih nacionalnosti, druge rase ili boje kože. I ponovo vidimo djelovanje dijela katoličke crkve i javnih glasila kako podupiru nacionalnu isključivost. Službena politika često zatvara oči pred tim pojavama.

No, kada se radi o zatočenoj srpskoj i židovskoj djeci u ustaškim logorima, treba reći da su mnoga preživjela zahvaljujući Hrvatima antifašistima i demokratima koji su često i po cijenu vlastitog života, spašavali tu djecu. Veliki odaziv građana Zagreba pozivu da usvajaju srpsku djecu, bez obzira na motive, omogućilo je preživljavanje usvojene djece u ljudskim uvjetima. I zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac pozivao je vjernike da oni koji nemaju svoje djece, usvajaju djecu iz logora, s tim da ih odgajaju u pravom katoličkom duhu. Preživjela djeca iz Jastrebarskog, Reke i drugih logora svjedoče o velikoj pomoći Hrvata, seljaka iz Jastrebarskog i iz okolnih sela i Zagreba, a osobito odgojiteljica iz sela Rude kod Samobora. Liječničke ekipe bile su angažirane na spašavanju djece, zahvaljujući hrvatskim antifašistima, koji su imali svoje simpatizere i u ministarstvima NDH. Bolničko osoblje u zagrebačkim bolnicama maksimalno se trudilo da izliječi sve one male bolesnike dopremljene iz ustaških logora. Sve ovo opovrgava suludu tvrdnju o uključenosti svih Hrvata u ustaške zločine. I tvrdnja da su NDH stvorili sami Hrvati, a ne nacistička Njemačka, suprotna je svim povijesnim činjenicama. Zar bi dr. Ante Pavelić i njegovih tristotinjak ustaša bilo u stanju da bilo što učine u Hrvatskoj, bez Nijemaca i Talijana?

Kako objasniti da je u Hrvatskoj čak oko 500.000 osoba, na neki način sudjelovalo u otporu okupatorima, ustašama i četnicima? Iznošenje prave istine o broju ubijenih u logorima, kako okupatora, tako i ustaša, osuđuje se kao pokušaj Hrvata da umanje ustaške zločine. Zar treba uvećavati brojke, koje su i tako ogromne? O gubicima u II. svjetskom ratu pojedinih naroda bivše Jugoslavije, argumentirano su pisali demografi Bogoljub Kočović i ing. Vladimir Žerjavić i te se činjenice ničim ne mogu pobiti⁷³.

Zar još nekome treba dokazivati da je učešće Hrvata u Narodnooslobodilačkoj vojsci i borbi bilo veoma veliko? Time se ne omalovažava učešće Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u redovima Narodnooslobodilačke vojske, koje je bilo doista znatno zastupljeno. U borbi su i Hrvati i Srbi imali zajednički cilj, a to je bila borba za slobodu. Naknadno uvećavanje uloge Srba i umanjivanje uloge Hrvata u NOB-u zlonamjerno je i štetno za oba naroda.

Ovom knjigom želim podsjetiti mnoge, koji su to zaboravili, a upozoriti one, koji to nisu znali, do čega dovodi nacionalni, vjerski i politički ekstremizam. Cijenu ljudske gluposti plaćaju obični, takozvani mali ljudi, koji obično i ne znaju uzrok svoga stradanja. Zato ne smijemo dopustiti da se zlo ponavlja.

Zagreb 26. rujna 2011.

Ivan Fumić

⁷³ Žerjavić, ing. Vladimir, Demografski gubici u Jugoslaviji 1941. – 1945. godine, tisak Dom & Svijet, Zagreb 1997.

- Bursać, Dušan, Anđeli u paklu, Svjedočanstva, Banja Luka, 2006.
- Čulinović, dr. Ferdo, Okupatorska podjela Jugoslavije, Vojno-historijski arhiv, Beograd, 1970.
- Deverić, Mišo/Fumić, Ivan, Hrvatska u logorima 1941.-1945. Zgb, 2008.
- Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera u II. svjetskom ratu, Zagreb, 1946. i 2008.
- Dokumenti «Ustaše», Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.
- Goldstein, Ivo, Holokaust u Zagrebu 1941. -1945, Novi liber, Zagreb, 2001.
- Goldstein, Slavko, 1941.-godina koja se vraća, Golden marketing, Zagreb, 2005.
- Ivetić, Đuro, Ranjeno djetinjstvo, Bosanska Gradiška, 1981.
- Javna ustanova SP Jasenovac:
1. Arhivske fotografije, obilježene kataloškim brojem
 2. Jasenovac- žrtva je pojedinac (pojedinačni podaci o ubijenima i umrlima u jasenovačkim logorima) Jasenovac, 2007.
- Keser, Jovan, Djetinjstvo moje ukradeno, Prijedor, 1988.
- Lengel–Krizman, dr. Narcisa, Sabirni logori i sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske u NOB-u, Zagreb, 1983.
- Lukić, Dragoje, Kozarsko djetinjstvo, Beograd, 1976.
- Lukić Dragoje, Rat i deca Kozare, Narodna knjiga, Beograd, 1979.
- Miletić, Antun, Koncentracioni logor Jasenovac, Narodna knjiga, Beograd, 1986.
- Paršić, Jure, Hrvatska revija br. 35/ 1985.
- Peršen, Mirko, Ustaški logori, Zagreb, 1966.
- Rašić, Tomo, Spojimo naše ruke, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Rašković–Zec, Vjera, Latice jednog cvijeta, Šk. novine, Zagreb, 1987.
- Srušeni spomenici 1990.-2000, SABA RH, Zagreb, 2002.
- Ustav RH
- Vasiljević, Zoran, Sabirni logor Đakovo, Slavonski Brod, 1988.

Zakon o pronalaženju i održavanju grobova komunističkih zločina u II. svjetskom ratu i poraću, NN 31/2011.

Zatezalo, dr. Đuro, Jadovno, kompleks ustaških logora 1941. godine, Beograd, 2007.

Zbornik radova Deca, rat, revolucija (NOB u brizi za decu) Titovoj generaciji slobode, Beograd, 1981.

Žene Hrvatske u NOB-u, Zagreb, 1956.

Žerjavić, ing. Vladimir, Demografski gubici na tlu ex-Jugoslavije 1941.-1945,

Dom i svijet, Zagreb, 1997.

Pregled kratica

AFŽ	- Antifašistički front žena
HSS	- Hrvatska seljačka stranka
KPH	- Komunistička partija Hrvatske
KPJ	- Komunistička partija Jugoslavije
NDH	- Nezavisna država Hrvatska
NOB	- Narodnooslobodilačka borba
NOO	- Narodnooslobodilački odbor
NOP	- Narodnooslobodilački pokret
NOR	- Narodnooslobodilački rat
NOV	- Narodnooslobodilačka vojska,
NOV i POJ	- Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
ZAVNOH	- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ustvari je to bio prvi Hrvatski sabor)

Bilješka o autoru

Mr. sc. Ivan Fumić rođen je 1930. u Milanlugu, u današnjoj Požeško - slavonskoj županiji, gdje je živio do 1942. g, kada se cijela obitelj pridružuje Narodnooslobodilačkom pokretu. Otac i brat pogibaju, a dvanaestogodišnji Ivan biva 'zarobljen' i odveden u logor Banjicu u Beogradu, pod nadležnošću nacističke Njemačke. Nakon toga prošao je nekoliko zatvora NDH - Zemun, Slavonski brod i Požegu. Po izlasku iz zatvora, travnja 1943, pridružuje se NOP-u.

Po završetku rata polazio je gimnaziju u Požegi, Osijeku i Zagrebu, a potom Pravni fakultet i poslijediplomski studij u Zagrebu, gdje je i magistrirao.

Cijeli je radni vijek proveo u pravosuđu, a od svibnja 1986. do svibnja 1990. bio je sekretar za pravosuđe i upravu Socijalističke RH (ministar pravosuđa).

U Savezu antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske djeluje od lipnja 1991.g, najprije kao potpredsjednik, a od prosinca 1991. pa do listopada 2004. kao predsjednik SABA RH.

Član je Savjeta svjetske veteranske organizacije.

Odlikovan je s više različitih odlikovanja, a 2010.g ordenom Stjepana Radića za rad na očuvanju antifašističke tradicije.

Objavio brojne stručne radove, poput onih u monografiji "Srušeni spomenici NOB-e 1990.-2000. g.", monografiji „Veco Holjevac“ i zborniku "Bleiburg".

Zajedno s Mišom Deverićem objavio je 2008. knjigu "Hrvatska u logorima 1941.-1945.", a zatim 2010. autorski rad - knjigu „U ime istine“.

Aktivno surađuje u listu SABA RH "Glas antifašista", a povremeno i u drugim tiskovinama.

